

HET KROMME-RIJNGEBIED

TIJDSCHRIFT VAN DE HISTORISCHE KRING 'TUSSEN RIJN EN LEK'

- > Oudste woonhuis in Houten
- > Vondst van een Romeinse ruitershelm
- > Winterhulp in de jaren 1940-'45

HISTORISCHE KRING TUSSEN RIJN EN LEK

2020 | 54 | NR 1

ARTIKELEN

- 1 Het oudste woonhuis in Houten
Rinus van den Heijkant
- 13 De vondst van een unieke tweedelige
Romeinse ruitershelm
Herman de Korte
- 16 De Winterhulp in de jaren 1940-'45
langs Lek en Kromme Rijn
Herman Smit

Redactie

Els Elenbaas, Hilversum; drs. Saskia van Ginkel-Meester, Zeist; Herman Postema, Doorn; Eric van Royen, Wijk bij Duurstede; Otto Wttewaall, 't Goy

Redactiesecretariaat

H.J. Postema, Postbus 64,
3960 BB Wijk bij Duurstede, tel 088-5300162,
[mail: h.postema@razu.nl](mailto:h.postema@razu.nl).
(voor kopij, correspondentie, boekbesprekingen en
aanwijzingen auteurs).

Overname uit dit tijdschrift is alleen geoorloofd onder
voorwaarde van bronvermelding en na schriftelijke toe-
stemming van de redactie en/of auteur.

Vormgeving: Peter Koch.

Druk: De Groot Drukkerij Goudriaan.

Oplage: 700 exemplaren.

Lidmaatschap

Tevens abonnement op dit tijdschrift: € 25,- per jaar
(studenten en scholieren: € 12,50; buitenland: € 40,-)
over te maken op rekeningnummer:

NL23 RABO0329807498 ten name van de Historische
Kring 'Tussen Rijn en Lek' bij de Rabobank te Houten.
Losse nummers: € 7,50.

Secretariaat: J. van Geest, Maria van Boechoutlaan 23,
3984 PE Odijk, tel 030-6562057.

Ledenadministratie: F.J.P. Magdelyns, Ruitercamp 2
3992 BZ Houten, tel 030-6361111,
mail: info@tussenrijnenlek.nl.

Ereleden: Prof. dr C. Dekker[†] • A. Graafhuis[†]
dr G. de Nie, Schalkwijk • L.M.J. de Keijzer[†]
P.S.A. de Wit, Odijk.

Advertentietarieven:

€ 50 voor ¼ pagina, € 100 voor ½ pagina, € 200 voor
1 pagina, € 250 voor de achterpagina (steeds per jaar).

Bestuur

Voorzitter: Otto Wttewaall, tel: 06-44217384,
mail: ottowttewaall@gmail.com

Vicevoorzitter en contactpersoon Wijk bij Duurstede:

Frits van der Leije, tel: 06-53453444,
mail: fvanderleije@gmail.com

1e Secretaris: Jan van Geest, tel: 030-6562057,
mail: janvangeest@ziggo.nl

2e Secretaris: Norma Mulder, tel: 0343-591568,
mail: norma.han@casema.nl

Penningmeester: Sierk de Jongh,
tel: 030-2319941/06-51172378,
mail: sdejongh@planet.nl

Ledenadministratie: Frank Magdelyns, tel: 06-19630125,
mail: info@tussenrijnenlek.nl

Archeologie, Historisch Onderzoek en Genealogie:
Hans van Aken, tel: 030-6377513, *mail:* jmvanaken@ziggo.nl

Contactpersoon Bunnik: Tom Schrijvers,
tel: 06-37402914, *mail:* tomschrijvers@kpnmail.nl

FOTO OMSLAG

Voorop: Tapperij 'De Zwijger', Plein 21, Houten (foto
Peter Koch). Achterop onder: fragment Romeinse helm
(foto Wil Kuijpers).

De Historische Kring 'Tussen
Rijn en Lek' is een Algemeen
Nut Beogende Instelling

Het Kromme-Rijng gebied

Voorheen Tussen Rijn en Lek
Tijdschrift van de Historische Kring 'Tussen Rijn en Lek'.

ISSN-nr 1382-3140

Het Kromme-Rijng gebied omvat Bunnik, Cothen, 't Goy,
Houten, Langbroek, Odijk, Schalkwijk, Tull en 't Waal,
Vechten, Werkhoven en Wijk bij Duurstede.

Verschijnt 4x per jaar.

www.tussenrijnenlek.nl

Het oudste woonhuis in Houten¹

In het Oude Dorp van Houten staat een van de oudste nog bestaande gebouwen van Houten. Het betreft Plein 21, nu in gebruik als Tapperij de Zwijger (afb. 1). Van enkele andere gebouwen rond het Plein is de ouderdom bekend. De Roskam duikt in 1630 voor het eerst op. De Engel wordt voor het eerst vermeld in 1589 en de herberg De Moriaan, ook aan de huidige Burgemeester Wallerweg wordt al in 1561 genoemd.² In dat rijtje past Plein 21 met een eerste vermelding in 1589. Maar het betreft hier een woning en geen herberg.

Het begin

We kennen de 80-jarige oorlog (1568-1648) uit de geschiedenislessen als de strijd van de Nederlanden tegen Spaanse overheersers en de strijd tussen protestanten en katholieken. De veranderingen op lokaal niveau verliepen daarbij geleidelijk. Pas in 1580 kondigden de Staten van Utrecht bij plakkaat het verbod

1 Gezicht vanaf de N.H. kerktoren in circa 1950

aan tot uitoefening van de rooms-katholieke godsdienst. Maar dat betekende zeker niet dat het protestantisme van de ene dag op de andere overal daadwerkelijk werd ingevoerd. Veel pastoors mochten blijven tot hun overlijden, maar moesten dan wel beloven de nieuwe leer te prediken. Zo vinden we een besluit van de Staten van Utrecht uit 1581³:

De oud-pastoors van Tienhoven en St Mertensdijk requestreren om te mogen prediken anders zoo coemen zij van honger om. De navolgende pastoors mogen het wel en het wordt hen niet verboden: die van Houten, Bunnick, Oyick, het Goye, Werckhoven - het is metten clocken aff gepubliceert dat allen

* **Rinus van den Heijkant** werkt aan de bevolkingsreconstructie van Houten, Schalkwijk en Tull en 't Waal en aan het beschrijven van de collectie Houtense foto's ten behoeve van de beeldbank van het Regionaal Archief Zuid-Utrecht.

pastoors moghen predicken wt het oude ende nieuwe testament zonder te gebruycken eenighe roomsche ceremoniën.

Dat werd dan wel beloofd, maar in de praktijk veranderde er vaak niet zo veel. Het duurde dan ook tot 1596 tot de eerste 'echte' predikant naar Houten kwam. Het was Abraham Jans Diepenbrouck, die al snel weer vertrok. Hij werd in 1598 opgevolgd door Floris Gerritse van Ens, die voordat hij naar Houten kwam het pastoorshuis aan het Plein liet repareren en verbouwen. Dat is de eerste keer dat het gebouw aan Plein 21 genoemd wordt.⁴

Leen de Keijzer beschrijft deze verbouwing in zijn boek over de geschiedenis van de Pleinkerk: Voor de verbouwing werd een bestek gemaakt met de omschrijving van het metsel- en timmerwerk. Het werk werd aanbesteed op 1 september 1598 in opdracht van de Staten van Utrecht en de heren van St Marie te Utrecht, vertegenwoordigd door Jan van Galen, de schout van Houten. Ook waren aanwezig de predikant en zijn broer. Het timmerwerk werd aanbesteed voor een bedrag van 150 gulden en gegund aan de Utrechtse timmerman Reyner Jansz. Het metselwerk werd voor 40 gulden gegund aan Cornelis Jansz den Dove, metselaar te Utrecht. Het werk duurde 28 weken, gedurende welke tijd de predikant een kamer in Utrecht huurde voor 10 stuivers per week. Met alle bijkomende werkzaamheden, niet in het bestek beschreven, kwam het werk op 1 november gereed voor een totaal bedrag van 325 gulden, 2 stuivers en 12 penningen.⁵

De verbouwing wijst erop dat de katholieke en hervormde pastorie een en dezelfde gebouw zijn en dat het pand dus al vroeger in de 16^e eeuw in gebruik was als woning van de rooms-katholieke pastoors. Vanaf deze eerste vermelding is het pand in gebruik als woning van de dominee. En waarschijnlijk hebben er in de periode daarvoor pastoors gewoond. De lijst van dominees en dus van de bewoners is eerder gepubliceerd in dit tijdschrift.⁶

Uit de periode tussen 1598 en 1796 zijn slechts twee documenten bekend met betrekking tot de domineeswoning.

Op 5 mei 1668 besluit het gerechtsbestuur van Houten en 't Goy dat de predikant voortaan niets meer mag metselen, timmeren, maken of afbreken aan zijn huis zonder dat de schout van Houten dit aan het gerecht eerst kenbaar gemaakt zal hebben. Dit betreft dominee Schut⁷. En in 1739 wordt het besluit genomen om twee kruisramen te maken in de studeerkamer van de toenmalige dominee, Nicolaas Cornelius

Crollius op de bovenverdieping.⁸ Die ramen zijn nog steeds te zien op de kopse kant van het pand.

De tekst van het besluit luidt:

Op huijden den 17e september 1739 is door de Heeren geerfdens van Houten en 't Goij cum annexis anbesteed aan Pieter van Ceulen het maken van twee kruisraamtens op de studeerkamer van den Heer Crollius, predikant tot Houten mits het hout ende yserwerk daar toe te leveren, uijtgesondert de glasen en roeijen die door de heeren geerfdens sullen worden besorgt. De vensters die boven op de solder staan kunnen door hem worden gebruikt tot de voorzegde raamtens. Nog moeten de raamtens en verders de glasraamtens in den olie worden geset. De blikken so die er sijn moeten worden aangemaakt na behoren als meede die boven de deur in 't voorhuijs en een nieuw boven 't raamt aldaar. Nog twee blikken in de sijkamer aan te maken welsverstaande dat die voornoemde raamtens door hem moeten worden uijtgebroken en de nieuwe daar ingeset sonder ietwes daar voor te pretenderen 't sij voor kalk, steen of diergelijke. Dit alles voor en om de somme van vijfentwintig guldens.

Pieter van Keulen,

Mij present. GJ van Spall(Secretaris)

De Bataafse tijd

Na de inval van de Fransen wordt de Bataafse Republiek (1795-1801) uitgeroepen. In de grondwet werd de staatskerk afgeschaft en kwam er vrijheid van godsdienst. Het kerkgenootschap met de meeste aanhangers in een dorp kon aanspraak maken op het bestaande kerkgebouw. Dat leidde tot hoog oplopende ruzies in Houten tussen de gereformeerden (die hun kerk wilden behouden) en de katholieken (die in de meerderheid waren). De ruzie loopt uit de hand als op 3 juli 1796 de dan ontslagen dominee Jan Rensen toch gaat preken waarbij een vechtpartij ontstaat.⁹ Blijkbaar wordt het pleit beslecht in het voordeel van de dominee, want hij blijft nog tot 1811 dominee in Houten. Toch is er steeds gedoe geweest, waar ook de pastorie bij betrokken wordt. Het gemeentebestuur eist in een brief op 20 maart 1798 dat dominee Rensen huur gaat betalen. Meteen

de volgende dag gaat Rensen in beroep bij de Staten van Utrecht en die geven hem dezelfde dag gelijk: hij hoeft niet te betalen tot de zaak goed uitgezocht is.¹⁰

Negentiende eeuw

Onder de archiefstukken rond de pastorie¹¹ uit die tijd vinden we ook een aantal kwitanties voor werk, verricht aan de pastorie en de kerk. Het betreft vooral betalingen aan Essaije Estoppey, kerkmeester, die rekeningen betaalt en later terug wordt betaald door de kerk. Essaije is zoon van Samuel Estoppey, waarover eerder in dit tijdschrift is gepubliceerd.¹²

Hendrik Vermeer is van 1828 tot 1864 dominee in Houten. In 1834 laat hij de schuur achter de pastorie op eigen kosten gedeeltelijk vernieuwen. De kosten hiervoor waren fl. 332,- volgens een brief van de kerkvoogden H. van Brummelen en H. Mica aan het 'Provinciaal College van toezicht op het beheer der kerkelijke goederen bij de hervormden in Utrecht'. Zij melden in dit bericht dat *“door deze gedeeltelijke vernieuwing en vergroting een meer doelmatige inrigting tot stand is gekomen”*.¹³

Een nieuwe pastorie

In 1878 vertrekt dominee Willem Briët van Houten naar Voorthuizen. Hij besluit om weg te gaan wegens de vochtigheid in de pastorie. Na vijf maanden doet Cornelis Beets zijn intrede, zoon van ds. Nicolaas Beets, die misschien beter bekend is onder zijn pseudoniem Hildebrand, de schrijver van de Camera Obscura. Cornelis Beets was ook niet erg te spreken over zijn woning wat in een brief van 25 november 1881 tot uiting komt. Kerkvoogden en notabelen wenden zich in deze brief tot de Rentmeester Generaal van de Ridderlijke Duitse Orde Balije van Utrecht. Ze schrijven dat het vrijwel onmogelijk is een vacature voor een nieuwe dominee te vervullen door de slechte toestand van de pastorie en het gemis van tuin of open plaats. En er zijn jaarlijks grote onderhoudskosten. Daarom vragen kerkvoogden en notabelen of zij een stukje grond kunnen kopen van de Ridderlijke Duitse Orde voor de bouw van een nieuwe pastorie. Het betreft een perceel van 28 are aan het eind van de akkers van een gebied van 1,53 hectare, kadastraal bekend als perceel A581 aan de Herenweg. Ze zijn bereid om een

prijs van fl. 2000 per hectare te betalen of (toch wel opvallend:) zoveel meer of minder dan de Orde zou wensen.

Het besluit om deze brief te schrijven is genomen op 11 november 1881 in een vergadering van kerkvoogden en notabelen. Daar is al bedacht hoe de aankoop gefinancierd kan worden:

- Er wordt een obligatie met hypotheek opgezegd van fl. 4.000 ten laste van J. van Strijl d.d. 17 september 1875 bij notaris Buma.
- Er wordt een lening van fl. 5.000 à 3% uitgeschreven met aandelen van fl. 100 met jaarlijkse uitloting van tenminste één aandeel
- De oude pastorie zal verkocht worden, naar schatting voor fl. 3.000.

Er gaat een verzoek voor goedkeuring van de grondaankoop en nieuwbouw uit naar het College van Toezicht op het beheer der kerkelijke goederen bij de hervormden in Utrecht. Daarin wordt wederom het vertrek van ds. Briët genoemd als aanleiding voor het plan. Ook hier worden de hoge onderhoudskosten als argument aangevoerd. Die waren 1877 fl. 105, in 1878 fl. 184, in 1879 fl. 84 en in 1880 fl. 209. Als we dat vertalen naar het huidige prijspeil dan komen die bedragen overeen met ongeveer € 2500, € 4500, € 2000 en € 5000. Voorwaar forse bedragen voor het onderhoud van een woning. Het zal dus geen verbazing wekken dat er goedkeuring verleend wordt en dat de nieuwe pastorie aan de Herenweg 21 kon worden gebouwd. Deze woning bleef tot in de jaren 60 van de vorige eeuw in gebruik als domineeswoning.

Nieuwe eigenaren¹⁴ (1882-1922)

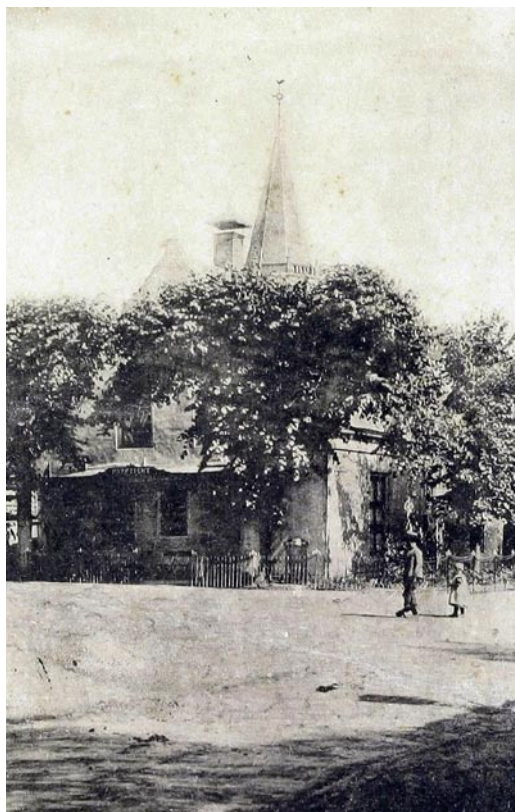
In de eerste kadastrale gegevens, de Oorspronkelijke Aanwijzende Tafel (OAT)¹⁵ wordt het perceel waarop Plein 21 staat vermeld onder de nummers 525, 526 en 527: een stukje weg, huis en erf en 'pastorijhuis', resp. 1,08, 2,70 en 2,80 are groot op naam van de Hervormde Gemeente.

Op volgende kadastrale bladen staan huis, pastorie en tuin nog steeds op naam van de Hervormde Gemeente. Het stukje straat is dan blijkbaar overgegaan naar de gemeente. De grootte van het totale perceel is hier en bij alle volgende vermeldingen 2,80 + 2,70 = 5,50 are.

De verkoop van de oude pastorie vindt plaats op 21 juli 1882 via een veiling in De Engel. Gerrit

2 Foto uit 1892 met rechts het gemeentehuis en links het pand Plein 21 met daarachter de R.K. kerk

van Woudenbergh en Gijsbert Doornebal, landbouwers en kerkvoogden van de Hervormde Gemeente brengen de pastorie met tuin, schuur en bergplaats in, een perceel 'vanaf de weg naar het eigendom van de erven D. Takke met ten westen de weg'. Het hoogste bod is fl. 3425, ruim meer dan de kerkvoogden en notabelen ingeschat hadden. Dit bod wordt uitgebracht door landbouwer Teunis Legemaat, die geboden heeft namens de smeden Willem en Dirk Takke en hun zus Christina, kinderen van Dirk Takke. Zij kopen het pastorieterrein om bij hun smederij te voegen. Wat er met het huis gebeurt is niet duidelijk. Wordt het bewoond of wordt er al snel een café in gevestigd?

Op oude prentbriefkaarten is te zien dat het in 1892 nog woonhuis was maar dat in 1902 café Dorpzicht al bestond (afb. 2 en 3) De koper in 1905, Corstiaan Verhoog, heeft bij de koop al als beroep 'kastelijn'. Was hij al huurder van het pand en was hij al de uitbater van Dorpzicht? De verkoop aan Corstiaan Verhoog van huis, schuur, bergplaats en erf vindt op 11 septem-

3 Prentbriefkaart van café Dorpzicht uit 1902

ber 1905 plaats voor fl. 4.000. Daarbij wordt bepaald dat hij de schutting moet onderhouden, die aan de zuidoostzijde de afscheiding vormt met de smederij van de verkopers. Op 6 augustus 1909 wordt notarieel vastgelegd dat het perceel ook op naam komt te staan van Pieter en Jaantje Verhoog, de kinderen van Corstiaan. Dit als erfdeel na het overlijden van hun moeder, Wijntje Verbree, op 20 juli 1907. In het bevolkingsregister¹⁶ staat vermeld dat Corstiaan op 1 oktober 1909 ambtelijk is afgeschreven: hij zonder nader bericht vertrokken naar Duitsland. Kort daarvoor, op 7 september 1909 wordt het pand, dat nog geen maand daarvoor mede op naam van zijn kinderen gezet is, openbaar verkocht. Het is nog deels verhuurd tot 1 november van dat jaar: kelderkamer, de helft van de kelder, de bovenslaapkamer, zolder, de helft van de vliering, koetshuis en stalling en een deel van het erf. Aan wie? Misschien aan de kinderen Pieter en Jaantje, want de laatste verhuist volgens het bevolkingsregister eind oktober naar Ermelo. De openbare verkoping gebeurt met opbod en afslag. Het hoogste bod wordt uitgebracht door Julius Carel Diederik Roscam Abbing, kandidaat-notaris: fl. 3.100. Daar komt nog fl. 500 afslag bij. Hij heeft geboden namens de hiervoor al genoemde burens Willem en Dirk Takke. De volgende dag, 8 september 1909, verkopen zij het pand door aan Antonie van Ginkel, koopman te Houten, later ook 'bedrijfsboer' uit Zeist genoemd. Het lijkt erop dat hij wel eigenaar maar geen bewoner/caféhouder van Dorpzicht is geweest.

Deze Anthonie verkoopt op 3 november 1915 koffiehuis Dorpzicht met voortuin, erf, koetshuis en stalling aan Johannes de With, koffiehuisshouder. De verkoopprijs is nu fl. 4.800. Ook hier wordt vermeld dat het perceel 4,5 are groot is. De With betaalt direct fl. 2300. De rest, fl. 2500 is een hypotheek bij W. Takke. Johannes is al in 1909 uit Benschop gekomen. Mogelijk is hij toen al als koffiehuisshouder begonnen als huurder van het pand en uitbater van het café. In 1922 keert hij weer terug naar Benschop¹⁷ als hij Dorpzicht verkocht heeft aan Antoon van Hal.

Antoon van Hal, café (1922-1953)

Van Hal (afb. 4) koopt op 1 maart 1922 als arbeider Dorpzicht met voortuin, erf, koetshuis en stalling van de With. Die maakt een mooie

4 De man links op de foto is Antoon van Hal

winst want hij ontvangt fl. 10.000, ruim twee keer zo veel als wat hij zes en een half jaar eerder betaalde.

Voor Antoon en zijn vrouw Willemina van Doorn was het café geen vetpot. Van Hal bewerkte ook een stuk land in Het Broek aan de oostzijde van de spoorlijn (waar nu Het Rond is), in de schuur werden varkens gehouden en ze hadden kostgangers, alles om maar rond te komen. Er waren weinig klanten, vooral een paar vaste, die op vrijdagavond hun loon kwamen opdrinken tot hun vrouwen hen kwamen halen. Overdag kwam het meeste werk neer op de schouders van Willemina en ook de kinderen moesten vaak inspringen, zelfs al op jonge leeftijd.¹⁸

Zoals ook op reclameborden op prentbriefkaarten te zien is werd er ZHB-bier geschonken, van de Zuid-Hollandse Bierbrouwerij uit Den Haag. Het café nam de halve benedenverdieping in aan de kant van het Plein met een bar aan de tussenwand naar de opkamer. Op de bar stond een mooie grote porseleinen tap (afb. 5). Ondanks dat het café niet erg rendabel was, had van Hal wel steeds plannen om het pand te verbeteren. Zo krijgt hij 16 april 1934 vergun-

5 Interieur foto uit 1935

ning tot het plaatsen van een dakkapel aan de kant van de Loerikseweg, rechtsboven de voordeur.¹⁹ De kosten zouden minder dan fl. 500 zijn. Gezien volgende aanvragen is deze verbouwing niet uitgevoerd.

Op 22 juli 1938 krijgt van Hal vergunning voor het plaatsen van septic tank met overloop naar openbaar riool in de Vlierweg en voor de omwisseling van deur en raam. De kosten bedragen minder dan fl. 500²⁰ De septic tank is misschien wel aangelegd, maar op de foto's uit die tijd is goed te zien dat er geen deur aan de kopse kant van het gebouw is gekomen.

Er is nog een derde vergunning aan van Hal verleend. Nu op 8 april 1948 voor 'betere slaapgelegenheid op zolder door een dubbele dakkapel aan kant van de Vlierweg' (afb. 6). De kosten werden geschat op fl. 450.²¹ Deze dakkapel is nog steeds aanwezig.

Op 4 december 1950 krijgt van Hal een vierde vergunning: de bouwvallige schuur (veeschuur en opslag voor gereedschappen) mag opgeknapt worden 'mits het oppervlak ongewijzigd blijft, het houten deel bruin geteerd wordt of gecarbolineerd, er rode pannen op komen en het metselwerk gewit wordt met zwarte plint' Kosten fl. 280.²² Volgens zoon Antoon is deze verbouwing nooit uitgevoerd.

Deze Antoon herinnert zich mevrouw Limburg,

onderwijzeres, als de belangrijkste kostgangerster. Zij woonde op de bovenverdieping in de kamer aan de voorkant en ze ontving wekelijks een groepje dames om te breien en te naaien. Ze heeft in de oorlog nog eens een keer een Duitser van de trap geduwd toen die naar boven wilde. De kinderen van Hal gingen haar 's avonds altijd welterusten wensen, tuk als ze waren op de chocolade die ze kregen. Andere kostgangers sliepen op de open zolder, waar hun 'kamer' afgescheiden was door een gordijn. Antoon jr. herinnert zich als kostgangers postbode Versteegen (die later met een van Lievenooen is getrouwd) en een leerling van kleermaker Jacobs, die aan de overkant in de Vlierweg woonde.

Familie Nieuwenhuijsen, groentewinkel (1953-1964)

Nicolaas Antonius Nieuwenhuijsen, tuinder aan de Waijensedijk 5, is de volgende koper. Hij neemt op 16 november 1953 het perceel voor fl. 12.000 van Van Hal. In 30 jaar tijd is Plein 21 maar fl. 2.000 duurder geworden. Dat is een erg groot verschil met de bedragen van de vorige verkopen. Heeft van Hal te duur gekocht of te goedkoop verkocht?

Een broer van Nicolaas Antonius, Jacobus Sebastianus, heeft korte tijd een groentewinkel in het pand. Diens zoon, Bernardus Johannes

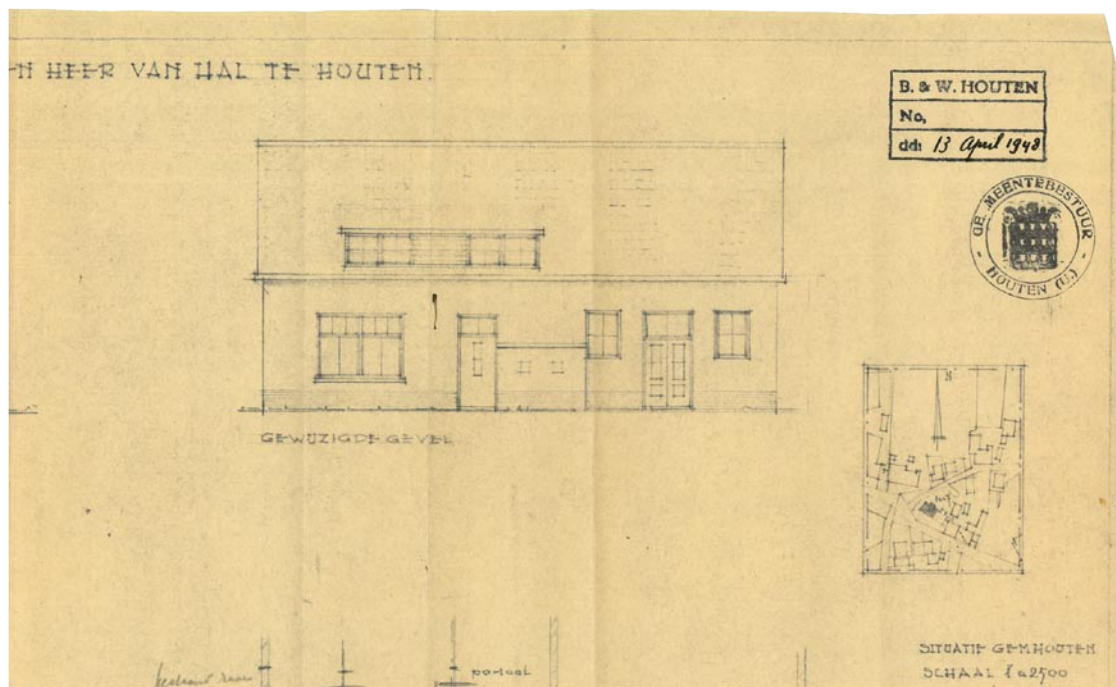
Maria, wordt daar op 1 februari 1954 geboren, maar eerdere en latere kinderen uit het gezin worden elders geboren. Hij heeft dus maar kort op Plein 21 gewoond. Het gezin verhuist naar de Waijensdijk, waar Jacobus als tuinder verder gaat.

Hij heeft wel op 19 oktober 1953 vergunning gekregen voor een verbouwing. Hij mag het café in winkel/woonhuis veranderen, een lichtkozijn maken en betonnen vloer aanleggen (afb. 7). Kosten fl. 890²³.

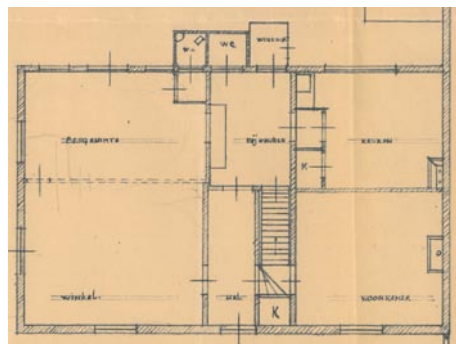
Ruim een jaar later, op 19 januari 1955, krijgt

Jacobus toestemming om de uitbouw aan de Pleinkant te verwijderen en het lichtkozijn te veranderen in een dubbele deur (afb. 8), een ingreep die fl. 1400 zou kosten.²⁴ Op de vergunning wordt een best bijzondere notitie geschreven: 'Weg rust!! Nu nog een grote reclameplaat!!' Het is onduidelijk wie dit gedaan heeft. Een verontruste ambtenaar?

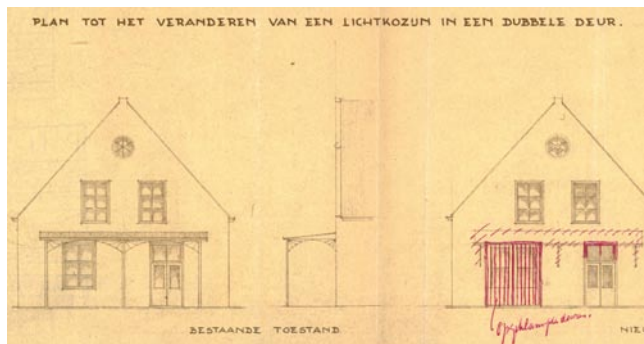
Het is vreemd dat Jacobus de vergunning aanvraagt terwijl hij er zelf niet meer woont en zijn broer de eigenaar van het pand is. Ook het vervolg is vreemd:

6 Bouwtekening uit 1948 met de nieuwe dakkapel

7 Tekening van de verbouwing in 1953

8 Tekening van de verbouwing in 1955

Op 30 november 1955, een paar maanden na de laatste aanvraag, verkoopt Nicolas Nieuwenhuijsen huis, stal en erf voor fl. 13.000 aan zijn zus Rosina Johanna Nieuwenhuijsen, die chronisch ziek is en die dan al in de oude pastorie woont. Op dezelfde dag verkoopt Gerardus Verheul (getrouwd met zus Geertruida Nieuwenhuijsen), ook wonende op Brink 21 (de toenmalige benaming voor het Plein) grond aan de Waijensedijk/Koppeldijk aan drie broers Nieuwenhuijsen, Henricus Antonius, Jacobus Sebastianus en Nicolaas Antonius, die naast elkaar wonen aan de Waijensedijk. De achtergrond van deze transacties is niet duidelijk. Het lijkt erop dat er binnen het gezin Nieuwenhuijsen onderling het een en ander geregeld is rond de verdeling van het bezit van hun ouders, overleden in 1951 en 1953. Plein 21 blijft in de familie. Als Rosina heel jong overlijdt op 9 oktober 1956 krijgt haar zus Geertruida Maria het pand als erfenis. Als Geertruida Maria overlijdt op 24 augustus 1964 erft haar man Gerard Verheul. Het pand is dan geregistreerd als rijksmonument.

Gerard Verheul, groentewinkel (1964-1975)

Gerard zet de groentewinkel van zijn zwager voort. Net zoals de vorige bewoners wilde ook Gerard Verheul verbeteringen in het pand aanbrengen. Op 27 augustus 1963 vraagt hij vergunning om een garage te bouwen²⁵. Maar ook deze aanvraag wordt niet geëffectueerd. De bestaande schuur zou namelijk afgebroken moeten worden en de gemeente zou een stukje vrijkomende grond gaan gebruiken om een trottoir langs de Vlierweg aan te leggen. Dat stukje grond wilde Verheul niet kwijt en dus ging de sloop van de schuur niet door. Na het overlijden van zijn eerste echtgenote, Geertruida Maria (Truus) Nieuwenhuijsen kwam Verheul via een contactadvertentie in contact met Lies van Aalten uit Baaksum (tussen Roermond en Weert). Ze hadden hun eerste afspraak in de stationsrestaurant in 's-Hertogenbosch²⁶. Op 3 juni 1966 werd hun enige zoon Gerardus (Geert) geboren. Twee jaar later kwamen er twee pleegkinderen in het gezin Joep en Ans Salemans. Hun moeder, de zus van Lies van Aalten, was overleden en hun vader was ernstig gewond geraakt na een auto-ongeluk. Ruim een jaar later kwam ook hun boer Gijs, toen 10 jaar oud, bij Gerard en

Lies wonen.

Een jaar of zeven later, op 27 november 1974, ging Gijs naar de schuur en bij terugkomst vond hij zijn pleegvader dood in de woonkamer, waarschijnlijk door een hartinfarct. Na zijn overlijden gaat het pand over naar zijn vrouw, Lies van Aalten en hun zoon Geert. Lies heeft de groentewinkel nog anderhalf jaar voortgezet, voordat ze hem overdeed aan Bert van Bentum. Zelf verhuisde ze met haar zoon en haar drie pleegkinderen naar de Burgemeester Haefkensstraat. Later is ze dementerend opgenomen in verzorgingshuizen, eerst in Weert en daarna in 's-Hertogenbosch.

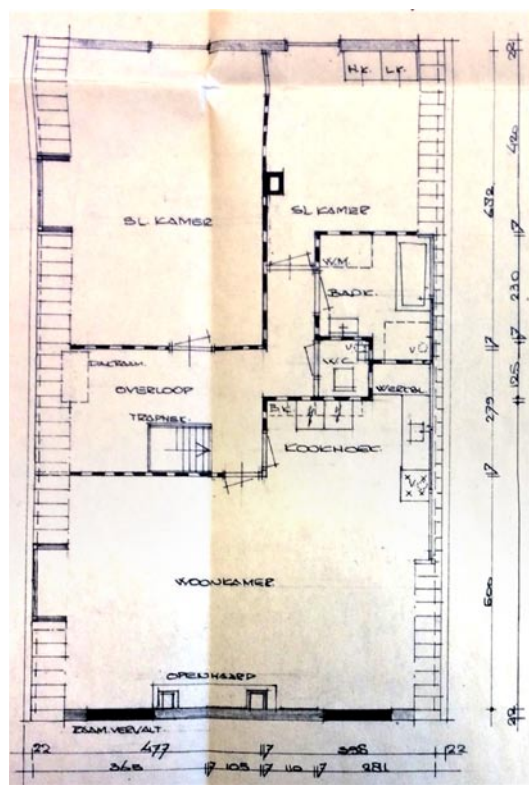
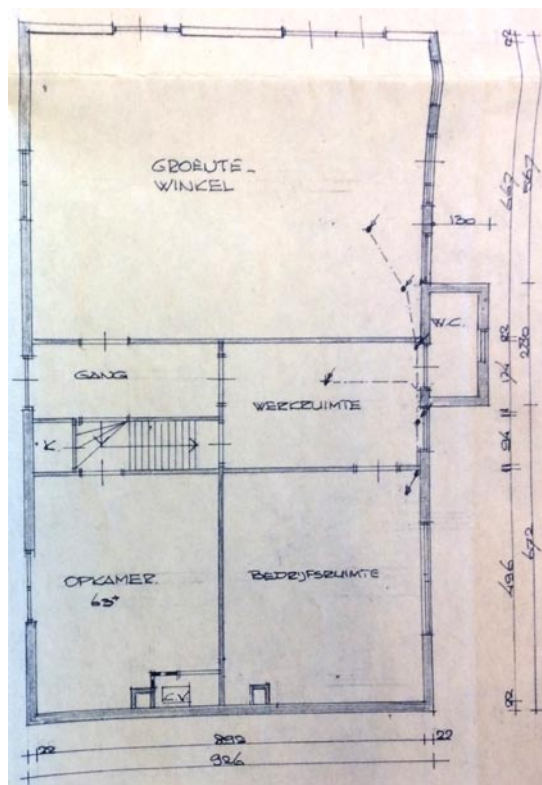
Ze heeft pleegzoon Gijs nog wel gevraagd om de groentezaak van haar man voort te zetten. Zij stelde als voorwaarde dat hij de zaak zou moeten overdoen aan zijn neef Geert zodra die achttien zou worden. Dat was voor Gijs reden om het aanbod af te slaan.

De opkamer in de benedenverdieping van Plein 21 diende in die tijd voor opslag van conserven etc. Daarnaast was de woonkamer. Achter de voordeur aan de Loerikseweg was een gang met trap naar boven, maar de voordeur werd eigenlijk nooit gebruikt want iedereen ging via de winkel. Het winkelgedeelte was in het midden gesplitst door een muur. De winkelingang zat op de voorkant, de groenten stonden aan de rechterwand (richting Loerikseweg). Het linkerdeel diende voor opslag.

Op de bovenverdieping was aan de voorzijde een slaapkamer, waarvan de muur meer naar rechts stond dan op latere tekeningen aangegeven. De ruimte daarnaast was leeg, het plafond afgeplakt met kranten. Aan de achterzijde waren rechts drie slaapkamertjes voor Geert, voor Gijs en zijn broer en voor zijn zus. De ruimte aan de linkerkant was een lege overloop. Geert had genezende krachten. Van heinde en verre kwamen mensen met klachten bij hem en hij kon ze vaak helpen. Hij vroeg geen geld voor zijn hulp, maar vroeg ze om Onze Vaders en Wees Gegroettes te bidden. En waren ze niet gelovig, dan bad hij ze zelf.

Bert van Bentum, Verswinkel (1975-1995)

De laatste verkoop vindt plaats op 26 november 1975 als Gijsbertus Christiaan Maria (Bert) van Bentum, dan al wonende op Plein 21 het pand voor fl. 142.500 overneemt. Later wordt zijn vrouw, Maria Aleida Johanna (Marijke) Cornelissen als eigenaresse toegevoegd. Zij zetten de

9 Tekening van de benedenverdieping bij de verbouwing in 1976

10 Tekening van de bovenverdieping bij de verbouwing in 1976

groentewinkel van Verheul voort, maar voegen daar verkoop van kaas en noten aan toe.

Bert van Bentum vraagt en krijgt op 29 juni 1976 vergunning om winkel en woonhuis te verbouwen voor fl. 10.000.²⁷ Grote verandering is dat de woonkamer van beneden naar boven verplaatst wordt (afb. 9 en 10).

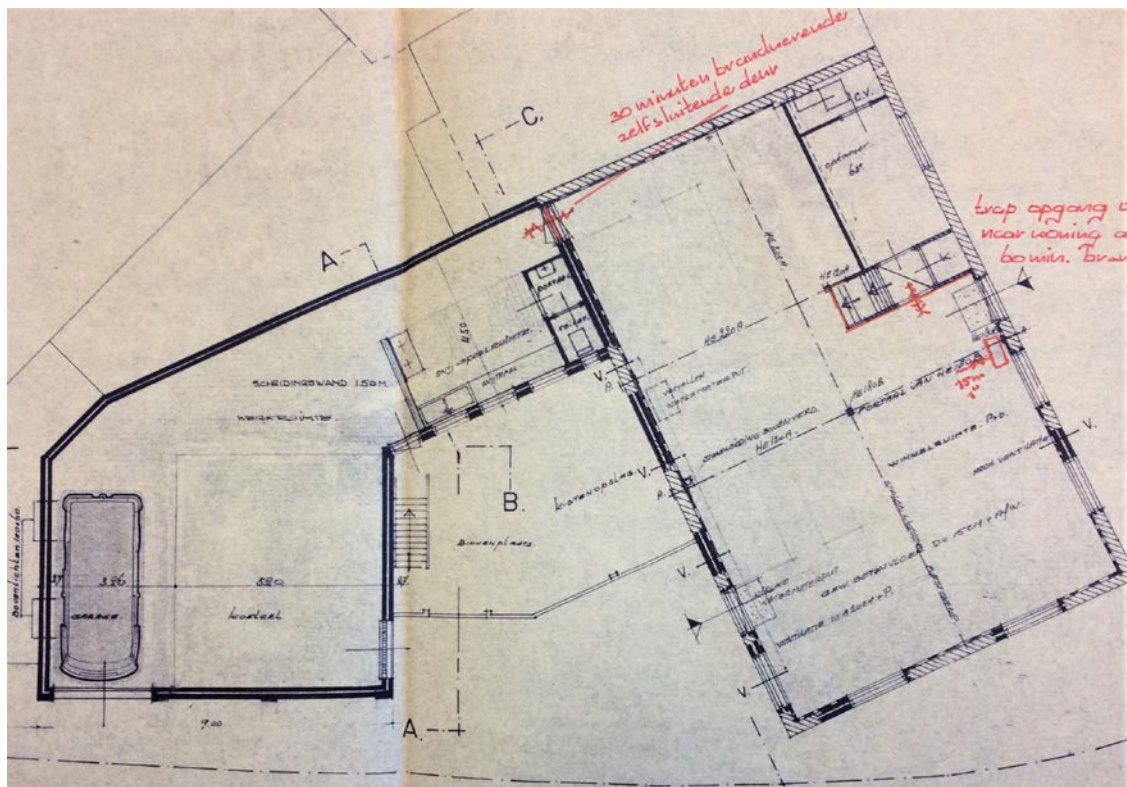
Een paar jaar later, op 17 april 1979 krijgt van Bentum toestemming tot een grote ingreep (afb. 11). Hij gaat een stuk aan de woning/winkel aanbouwen en de bouwvallige schuur vervangen door een garage met koelcel, met een verbinding naar het oorspronkelijk huis.²⁸ Die ingreep is zó groot dat hij een noodmagazijn voor zijn Verswinkel bouwt op het terrein van Th. Ossendrijver aan de overkant van de Vlierweg²⁹.

Na de Verswinkel (1995-2001)

Bert van Bentum verliet de winkel in 1994. Hij bleef wel eigenaar van het pand en hij verhuurde het in eerste instantie aan opticiens

Kristal. Die werd al na korte tijd overgenomen door Compleet Optiek van dhr. Leerdam. Die verplaatste zijn zaak naar Het Rond en werd later overgenomen door Hans Anders.

Van mei tot eind 1997 had Peter Orsel een slagerij in Plein 21. Hij had eerder een slagerij in de Amax-zelfbedieningszaak in de Prins Clausstraat, maar die ging failliet en Plein 21 leek hem een mooie locatie om zijn slagerij voort te zetten. Om aan alle eisen voor een slagerij te voldoen werd er veel verbouwd. Er kwam een koel- en vriescel en een speelkeuken. De opkamer werd kantoor en de winkel werd tiptop ingericht (afb. 12). Helaas was er veel te weinig aanloop en Orsel deed de zaak al snel over aan Keurslager Gert Klashorst, die in die tijd meerdere slagerijen beheerde. Klashorst noemt zich een betere slager dan organisator en daarom stootte hij al na een jaar of zo deze vestiging af om zich te concentreren op de groothandel in horeca-vlees. Slagerij-keten Arie de Knaller nam de zaak over, maar die verdween als weer na een paar weken.

11 Tekening van de bouw van de garage en koelcel in 1979

In die slagerijtijd werd de bovenverdieping verhuurd en waren de kamers via de nog bestaande ijzeren trap buitenom bereikbaar.

Tapperij de Zwijger (2001-heden)

Na het vertrek van Arie de Knaller staat het pand aan het eind van de jaren '90 een tijd leeg. Dat krijgen Joop en Annelies Middelkoop in de gaten. Zij hebben al horeca-ervaring met hun cafés Tapperij de Zwijger, eerst bij het Wilhelminapark in Utrecht en daarna op het plein van CityPlaza in Nieuwegein. Omdat er plannen zijn voor herinrichting van CityPlaza oriënteren zij zich samen met brouwerij Interbrew op een nieuwe locatie, waar ook eetgelegenheden bij zouden moeten komen.

De vestiging in Houten verloopt niet zonder slag of stoot. Eerst is er op 17 december 2000 een aanvraag van Interbrew Nederland N.V. om de winkel en woning om te bouwen tot een horecagelegenheid³⁰. Tegen deze aanvraag wordt bezwaar gemaakt door een aantal omwonenden: de Bergeend, Ossendrijver (Roskam), van

Rossum (sigaren), Steenman (zelfbediening), van der Wielen (bakker) en Veenbrink (Vlietweg 4). Op 21 februari is er een hoorzitting met wethouder Lubberdink.

De gemeente geeft in eerste instantie geen medewerking tot de verbouwing omdat een woning zou vervallen. Interbrew krijgt op 9 juli 2001 het advies om de bovenwoning te handhaven. Al snel daarna, op 16 augustus worden nieuwe tekeningen ingeleverd met daarop een bovenwoning ingetekend.

Er wordt opnieuw bezwaar gemaakt, nu alleen door van Rossum, de sigarenwinkelier van Plein 24. Dit wegens de overmaat aan horeca op het Plein, geluidsoverlast, parkeerdruk en dreigende vernielingen. Toch gaat B&W 17 december 2001 akkoord. Alle aktes kosten € 999,45, de bouw wordt geschat op fl. 100.000 excl. BTW.

En dan dient een paar maanden later Interbrew een nieuw verzoek in om alsnog op de bovenverdieping een vergaderzaal te maken in plaats van de woning, kosten fl. 25.000³¹. Dit wordt vlot goedgekeurd door B&W: er mag een wo-

ning onttrokken worden aan de woningvoorraad maar gemeente krijgt als compensatie fl. 18.750 incl. BTW 'om 5 openbare parkeerplaatsen te realiseren'. Blijkbaar heeft Interbrew goed gelobbyd.

Het pand wordt drastisch gerenoveerd. De vloer van de bovenverdieping wordt verwijderd en eigenlijk blijven alleen de buitenmuren over-eind, ondersteund door trekstangen.

Na deze verbouwing gaat in september 2002 Tapperij de Zwijger open.

Rond het gebouw

Aan de kopse kant van het gebouw stonden twee leilindes. Op de oudste Ansichtkaarten van rond 1900 is te zien dat ze dan al tot ongeveer een meter onder de nok van het gebouw rekenen. Op kaarten uit de winterperiodes blijkt dat ze jaarlijks op die hoogte werden gesnoeid. Rond 1925 ontstaan er problemen met de boom aan de kant van de Loerikseweg. Eén van de vier hoofdtakken is verdwenen en rond 1935 is er nog maar één tak over, waardoor de ruimte tussen de twee boomkruinen veel groter is geworden. In 1940 is de boom in zijn geheel verdwenen.

15 Groentje - 28 APRIL 1987

FEESTELIJKE OPENING SPECIALITEITEN SLAGERIJ PETER ORSEL

Na weken van verbouwen zijn wij zover gekomen, dat wij u in onze nieuwe slagerij kunnen ontvangen.

Onze winkel is erg overzichtelijk en ruim van opzet geworden, zodat u nu makkelijk een keus kunt maken uit ons ruim assortiment kwaliteitsvlees. Fijn vleeswaren, kaas, wild, groentjes, gepelde wortelen en straal.

Donderdag 1 Mei a.s. start de FEESTELIJKE VERKOOP!

Voor iedere klant is er een LEUKE ATTENTIE en voor elke TIENDE KLANT EEN GRATIS LIJSTAART ter waarde van 5,95

WIE RAADT ONS GEWICHT?
Op ZATERDAG 10 MEI a.s. wordt bekend gemaakt wie het juiste gewicht van ons alle op de foto heeft geraden.

HOOFDPRIJS: voor 10 personen compleet verzorgde barbecue!
(deelnemersformulier in de winkel)

En natuurlijk worden de KINDEREN in Houten niet vergeten. Jongens en meisjes er ligt voor jullie een KLEURPLAAT klaar. Als je verf, plak, kleurt etc., dan kun je meedingen naar een van de 4 HOOFDPRIJZEN.
Bij inlevering van de kleurplaat voor 10 mei a.s. krijg je een leuke attentie.

Aanbiedingen zijn geldig t/m zaterdag 3 mei
verhuizen en opendingsdagen voortblijven

FEESTELIJKE OPENINGSANBIEDINGEN

KIPFILET 1 kg 10.98	KALKOENROLLADE 1 kg 9.98
KALFSRIBBLAPPEN met reucot 500 gram 8.98	PAARDENBIEFSTUK botermais 500gram 9.98
RUNDERTARTAR 500 gram 5.98	GEGRILDE KIP + GRATIS pot APPELMOES per stuk 6.50
BOERENBEENHAM 100 gram 2.49	VLEESSALADE 150 gram 1.98
ONTBJTSPERK 100 gram 1.29	BIESLOOKPATE 150 gram 1.98
BRIE FLEUR DE PRE 100 gram 1.49	GRATIS 10 scharreleieren bij aankoop van 750 gram kaas naar keuze.

SPECIALITEITEN SLAGERIJ PETER ORSEL

PLEIN 21, 3991 DL "OUDE DORP" HOUTEN - TELEFOON/FAX 030-6352671

12 Advertentie in 't Groentje

Aan de kant van de Loerikseweg stonden ook twee leilindes. Die zijn vanaf de oudste foto's zichtbaar tot aan 2000. Tijdens de verbouwing van het pand tot Tapperij de Zwijger zijn de plantbakken nog zichtbaar, maar de bomen zijn verdwenen. Nu is daar het terras van de Zwijger. Tussen 1935 en 1940 is op de hoek van de Loerikseweg en Plein een platan geplant³², die er nu nog staat, flink uit de kluiten gewassen. Op veel foto's staat op het kruispunt voor

12 De drie oude kanonsloperen met links Bart Heiligenberg en rechts Leen de Keijzer

Plein 21 een ANWB-bord, waarop de richting aangegeven wordt naar Utrecht, Schalkwijk/Culemborg/s Hertogenbosch, Wijk bij Duurstede/Beusichem/Tiel en Bunnik/Odijk. De paal van die bord werd beschermd drie oude kanonslopen. Later zijn deze lopen te zien op

foto's met gemeentearbeiders Bart Heiligenberg en Leen de Keijzer. Er wordt verteld³³ dat ze een tijd bewaard zijn achter het toenmalige gemeentehuis De Grund aan de Provincialeweg, maar niemand weet waar ze gebleven zijn (afb.13).

Noten

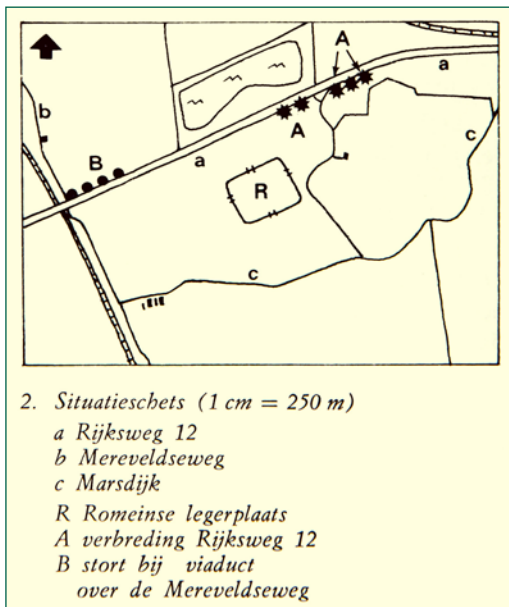
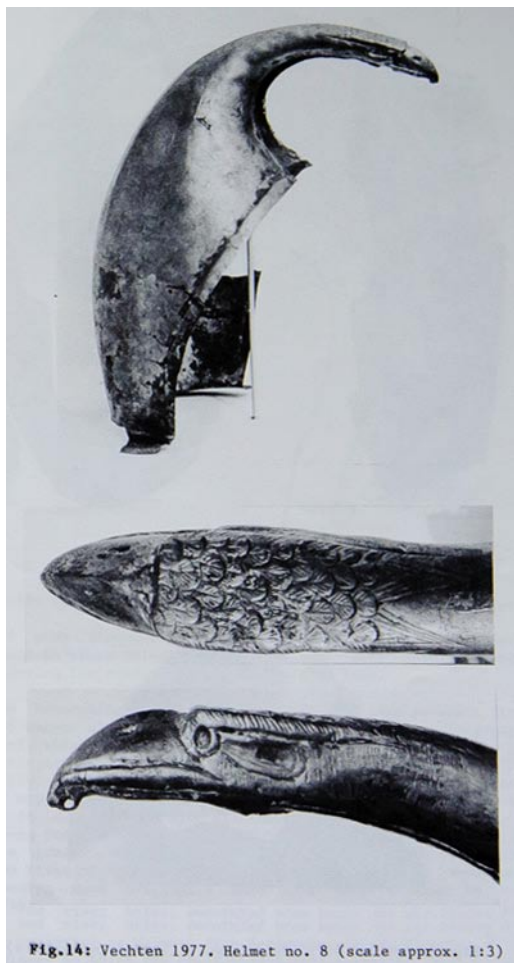
- 1 Met dank aan Antoon van Hal jr., Gijs Salemans, Ben Nieuwenhuijsen, Peter Orsel, Gert Klashorst voor hun informatie en Frank Magdelyns voor zijn commentaar.
- 2 www.oudhouten.nl
- 3 Het Utrechts Archief: Archief van de Staten van Utrecht, 1375-1813, inv. nr.294-1.
- 4 Het Utrechts Archief: Archief van de Staten van Utrecht, 1375-1813, inv.nr. 294-2, 1 november 1598.
- 5 L.M.J. de Keijzer, *De kerk van Herluf als middelpunt van het Oude dorp Houten*. Historische reeks Kromme-Rijng gebied 3, 1995, ISBN 90-6746-012-x Het Utrechts Archief: Archief van de Staten van Utrecht, 1375-1813, inv. nr.294-2, 1 november 1598.
- 6 Leen de Keijzer, *Lijst van predikanten van den Nederlandse Hervormde Gemeente van Houten*. Tussen Rijn en Lek: tijdschrift voor de geschiedenis van het Kromme Rijng gebied, jg. 27 (1993), nr. 4, p. 27-32).
- 7 Regionaal Archief Zuid-Utrecht (RAZU): Archief 103 nr 33: Gemeentebestuur Houten
- 8 RAZU: Inventaris oud archief gemeente Houten door burgemeester Scholten in 1930: 1. Gemeentegoederen nr 25.
- 9 <https://www.oudhouten.nl/2014/08/houtens-volkswoe-1796/>
- 10 RAZU: Archief 381 nr. 51: Pastorie van de Nederlands-hervormde kerk
- 11 RAZU: Archief 381 nr. 51: Pastorie van de Nederlands-hervormde kerk
- 12 Rob Estoppey: Samuel Estoppey, van geboorte een Zwitser(1711-1798). Tussen Rijn en Lek 2008 nr. 3 blz. 73-18
- 13 RAZU: Archief 381 nr. 51: Pastorie van de Nederlands-hervormde kerk
- 14 De gegevens over koop en verkoop kadastrale gegevens en notariële aktes (kantoor Amersfoort) in Het Utrechts Archief
- 15 http://www.hisgis.nl/atlas_utrecht
- 16 RAZU: Bevolkingsregister Houten 1880-1933 wijk H, blad 394
- 17 RAZU: Bevolkingsregister Houten 1880-1933 wijk H, blad 427
- 18 Mondelinge mededelingen van Antoon van Hal jr.
- 19 RAZU: Archief 109: Gemeentebestuur Houten - bouwvergunning nr. 1792
- 20 RAZU: Archief 109: Gemeentebestuur Houten - bouwvergunning nr. 1793
- 21 RAZU: Archief 109: Gemeentebestuur Houten - bouwvergunning nr. 1794
- 22 RAZU: Archief 109: Gemeentebestuur Houten - bouwvergunning nr. 1795
- 23 RAZU: Archief 109: Gemeentebestuur Houten - bouwvergunning nr. 1796
- 24 RAZU: Archief 109: Gemeentebestuur Houten - bouwvergunning nr. 1797
- 25 Gemeente Houten - bouwvergunning nr. 1963.0068
- 26 Mondelinge mededelingen van Gijs Salemans
- 27 Gemeente Houten - bouwvergunning nr. 1976.0013
- 28 Gemeente Houten - bouwvergunning nr. 1978.0211
- 29 Gemeente Houten - bouwvergunning nr. 1979.0113
- 30 Gemeente Houten - bouwvergunning nr. 2000.0425
- 31 Gemeente Houten - bouwvergunning nr. 2002-0226
- 32 Mondelinge mededeling van Antoon van Hal jr.
- 33 In de Facebook-groep 'Oud Houten' na publicatie daar van deze foto

Bij dit tijdschrift vindt u een bouwplaat van Tapperij de Zwijger. Deze is in 2015 meegegeven aan klanten van de Albert Heijn Oude Dorp in Houten. De bouwplaat is speciaal voor dit artikel herdrukt en door zowel Albert Heijn Oude Dorp als Tapperij de Zwijger beschikbaar gesteld aan alle leden van de Historische Kring Tussen Rijn en Lek.

De vondst van een unieke tweedelige Romeinse ruitershelm

Het begon in 1977 in de gemeente Bunnik. In de directe omgeving van het vroegere Romeinse Limes-fort Vechten met Rijnhaven, werd rijksweg A12 verbreed. Amateurarcheologen stelden grote hoeveelheden Romeinse voorwerpen veilig uit de storthopen. Menige particuliere archeologische collectie is toen ontstaan.

Ook de 17 jarige Ben Elberse uit Bunnik en zijn broer liepen daar in de weekenden te zoeken in de storthopen en bouwden een fraaie collectie op. In zanderige grond vond Ben een unieke

Romeinse ruitershelm. Hij was gemaakt van geel koper met resten van een tin/zilverlegering. De helm had de vorm van een Frygische muts. (Zie hieronder.) De punt van de helm buigt naar voren en loopt uit in een mooie gedetailleerde adelaarskop. Onder aan de snavel zit een oogje waaraan iets kon worden gehangen. De adelaar is het symbool van de Romeinse oppergod Jupiter. Adelaars komen vaker voor op Romeinse militaire uitrusting, al dan niet in combinatie met de Romeinse oorlogsgod Mars. De bijzondere vondst stond op zich want rond de helm werden verder geen andere vondsten gedaan. De helm was deels verbogen en is later door de vinder voorzichtig weer in vorm geklopt.

Mede gelet op de vondstomstandigheden - zanderige grond in een omgeving van overwegend

***Herman de Korte** (67) is gepensioneerd fysiotherapeut en beeldend kunstenaar. Hij is geboren in 't Goy. In juli 2018 is hij naar Houten verhuisd. Daar is hij actief bij de archeologische werkgroep. Zie website www.portable-antiquities.nl.

rivierklei - is de helm volgens de vinder mogelijk als ritueel offer met opzet in een bepaald deel van de rivier geworpen. Rituele offers van Romeinse militairen komen we vaker tegen. Zij kunnen een bepaalde ingrijpende gebeurtenis symboliseren, bijvoorbeeld het verlaten van de militaire dienst.

Na door tussenkomst van de archeoloog van het Archeologisch Instituut Utrecht, Cor Kalee, te zijn gefotografeerd, werd de vondst aange meld bij de toenmalige Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) in Amersfoort. Daar werd de helm herkend als een Thracische paradehelm van de ruit erij. Thracië ligt in het huidige Roemenië en Bulgarije en behoorde tot het Romeinse Rijk. Het was al bekend dat er gedurende een lange periode Thracische ruitereenheden als hulptroepen gestationeerd zijn geweest op Castellum Fectio! Ook in die tijd moet de unieke paradehelm een visueel spektakel zijn geweest voor de militairen en andere toeschouwers.

Maar met de vondst in 1977 is het verhaal nog niet afgelopen. Meer dan een jaar later, in 1979, werd het talud van de A12 afgewerkt. Naast de gevormde sloot werd een "boerenweg" aangelegd. Met een bulldozer werd grond omhoog geschoven naar het talud van de snelweg A12. Op een van die dagen liep de amateurarcheoloog Wil Kuijpers uit Veenendaal daar met zijn metaaldetector over de net afgewerkte delen. Op een gegeven moment sloeg de detector maximaal uit. Na 40 cm graven in het talud op een afstand van ongeveer 6 meter van de sloot, vond Wil een Romeins gezichts masker ook van geel koper! Boven aan de achterzijde zat een reparatie uit het verleden. Er omheen lagen geen andere vondsten. Het gezichts masker was verbogen en is later door de vinder zo goed mogelijk in vorm gebracht.

De vind ers Ben en Wil kenden elkaar al van andere opgravingen en beiden hadden het vermoeden dat het gezichts masker en de helm

bij elkaar hoorden. Ze kregen zekerheid toen de twee delen voor het eerst bij elkaar kwamen op de expositie “Van Speerpunt tot Kanonschot”, die liep van 3 augustus tot 23 september 1991 in Slot Zeist. De expositie was georganiseerd door de Zeister Kunststichting ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan van de Van de Poll-Stichting / het Zeister Historisch Genootschap. Het helmdeel van het gezichtsmasker kon aan de hoofdhelm bevestigd worden door middel van een haakje aan de bovenkant en onder met een riempje of veter.

In 2016 heeft Ben Elberse zijn helmgedeelte overgedragen aan het Rijksmuseum voor Oudheden (RMO) in Leiden. Daarna zijn beide delen samen nog een keer getoond in museum Het Valkhof in Nijmegen. Daar werd van 2 september 2016 tot en met 15 januari 2017 de expositie “Gezichten van de Limes” gehouden. Hoewel Wil Kuijpers zich bereid heeft verklaard het gezichtsmasker over te willen dragen, heeft het RMO nog geen interesse getoond! Wel staat het helmdeel te pronken in een vitrine in Leiden, maar vreemd genoeg wordt er géén melding gemaakt van het bijbehorende gezichtsmasker!¹ Het gezichtsmasker werd afzonderlijk getoond bij de expositie “Schatten van Vechten/Fectio”, georganiseerd door de Archeologische werkgroep “Leen de Keijzer”, van maart 2018 tot en met januari 2019 op de archeologiezolder van het Oude Station te Houten. Helaas wilde het RMO de fragiele hoofdhelm als topstuk niet uitlenen.

De Frygische muts

De Frygische muts is een zachte kegelvormige muts waarvan de top naar voren wijst en weer naar beneden valt. De mutsen werden gedragen in Frygië, een deel van het huidige Turkije, en later ook door Thraciërs in Zuidoost-Europa. In de Romeinse Tijd werd de Frygische muts gedragen door vrijgelaten slaven en hun nakomelingen als symbool van de vrijheid.

Ook tijdens de Franse Revolutie dook de mutsvorm weer op. Marianne, een nationaal symbool voor Frankrijk, staat vaak met een Frygische muts afgebeeld. Ook de Smurfen hebben hun hoofd ermee bedekt.

Bronnen

- Gesprekken met de beide vindsters.
- Archeologische Werkgroep “Leen de Keijzer”, *Schatten van Vechten Fectio*, Museumgids, Houten 2018.
- Driel-Murray, C. van, *Roman Military Equipment: the sources of evidence*. Proceedings of the Fifth Roman Military Equipment Conference, Oxford 1989, p. 207-210.
- Kalee, Cor, ‘Romeinse Vondsten in Vechten’, in: *Westerheem: Het tijdschrift voor Nederlandse archeologie*, (aug. 1980) 265-282.
- Kuijpers, Wil, Schriftelijk opgravingsverslag.
- ‘Unieke Romeinse ruitershelm voor het eerst te zien in museum Het Valkhof’, in: *Hét Gemeentenieuws* (Nijmegen 2016).

Noot

1 Inmiddels heeft de conservator van het RMO uit Leiden in december j.l. contact opgenomen met de vinder van de aangezichtshelm voor overleg en onderzoek van de helm.

De Winterhulp in de jaren 1940-'45 langs Lek en Kromme Rijn

Een briefwisseling in Wijk bij Duurstede...

Tussen de tientallen verzoeken om een bijdrage van de Winterhulp bevindt zich in het archief van Wijk bij Duurstede een opmerkelijke correspondentie tussen de moederoverste van het rooms-katholiek klooster en de directeur van de plaatselijke Winterhulp, de burgemeester van Wijk.

Op 1 december 1941 schrijft de moederoverste: *Edelachtbare Heer, Naar aanleiding van het telefoongesprek, waardoor U Edelachtbare voor onze oudjes bonnen voor Winterhulp presenteerde, waarvoor wij U Edelachtbare zeer dankbaar zijn, hebben wij ons, na eerst bij de Zuster van de oudjes geïnformeerd te hebben wat het dringendsd [sic] nodig was, gewend tot den Weled. Heer...*

Dan volgt de naam van de leverancier en artikelen, die nodig zijn, zoals 3 paar kousen à fl. 6,75, 5 meter katoen voor hemden à fl. 3,71, 1 onderjurk à fl. 2,95 etc. Na deze opsomming verontschuldigt de moeder overste zich, dat ze mogelijk te ver gegaan is met haar verlanglijst: *Echter wanneer we minder ontvangen dan het hier opgesomde zijn wij U Edelachtbare even dankbaar. Met eerbiedige groeten en meeste hoogachting Uw dw. dn. Zr M. Hypolite, overste.*

Maar op 22 december vraagt ze toch nog meer. Kan de burgemeester ook zorgen voor extra textielpunten, zodat er 3 lakens en 6 slopen kunnen worden aangeschaft met de waardebonnen van de Winterhulp? Hoe dankbaar de overste is blijkt intussen wel uit het briefje aan de burgemeester:

Edelachtbare Heer. U Edelachtbare heeft ons grotelijks verplicht door de rijke zending van waardebonnen van Winterhulp. Gaarne beloven wij U Edelachtbare den steun onzer gebeden. Moge O.L. Heer er

u voor zegenen. Met eerbied en meeste hoogachting en groten dank Uw dw dn: Zuster M. Hypolite. Overste. Wijk bij Duurstede 20 dec. 1941.

Opmerkelijk deze briefwisseling. Het gaat hierbij namelijk niet om een willekeurige particulier, maar om iemand met een zeker kerkelijk gezag. Dus roept het de vraag op of het traditionele beeld van de Winterhulp wel opgaat voor de gemeenten langs Kromme Rijn en Lek. Het beeld namelijk dat het Nederlandse volk in overgrote meerderheid zijn neus ophaalde voor de Winterhulp en dat met name de kerken iedere medewerking principieel weigerden of sterk afraadden.

Een negatief beeld. Terecht?

Soms wordt dit traditionele beeld 'verlevendigd' met slogans, die in de bezettingstijd populair geweest zouden zijn zoals: 'Geen knoop van mijn gulp voor de Winterhulp' of 'Geen piek voor Piek'. (Piek was de directeur generaal van de Winterhulp) Een recent voorbeeld van dergelijke beeldvorming is te vinden in *Het masker valt*, het tweede deel van de serie *Leven in de bezettingstijd*, dat momenteel wordt uitgebracht door het NIOD. In dat tweede deel (2016), gewijd aan 1941, wordt ook nog stil gestaan bij de speldjes, die collectanten mochten uitdelen aan gevers. Het feit dat het eerste speldje een molen afbeeldde zou geleid hebben tot spottende opmerkingen over mensen, die met 'molentjes liepen' dus niet goed wijs waren. Het kopje boven het betreffende hoofdstukje onderstreept het negatieve beeld: 'Het fiasco van de Winterhulp'.

De dankbare toon in de brieven van de moederoverste uit Wijk bij Duurstede doet evenwel vermoeden, dat dit beeld van een algemene afkeer van de Winterhulp – en dan speciaal bij de kerken – niet helemaal klopt met de feiten.

En dan nog iets. Als er al iets over de Winterhulp wordt geschreven gebeurt dat gewoonlijk

* **Herman Smit** is historicus en oud-burgemeester. De afgelopen jaren deed hij onderzoek naar de houding van de overheid in de Tweede Wereldoorlog in het Kromme Rijngebied en de Utrechtse Heuvelrug.

van 'bovenaf'. De beschrijving beperkt zich dan tot organisatorische kanten als de oprichting, de leiding, de inzamelingen, reacties van het publiek enz. Maar de 'onderkant' krijgt nauwelijks aandacht: wie waren het die om hulp vroegen en waarom deden ze dat? Om hoeveel mensen ging het eigenlijk? L. de Jong komt niet verder dan de 'indruk', dat 'tallozen' de steun eenvoudigweg accepteerden.

Uit de archieven – voor zo ver daarin de aanvragen om hulp bewaard zijn, bij voorbeeld in Wijk bij Duurstede – komt een schokkend beeld naar voren van schrijnende armoede en van een massaal beroep op steun van de Winterhulp. Begrijpelijk dat iemand schrijft: *De Winterhulp is een ware uitkomst geweest*. En een ander: *Dat de Winterhulp Nederland een goede instelling is staat bij mij als een paal boven water*.

Heeft de Winterhulp soms meer in de behoeften voorzien dan later werd toegegeven en is er reden voor een zekere mate van 'eerherstel' althans voor onze streek?

Eerst iets over de Winterhulp in het algemeen.

Het plan

Toen Nederland op 15 mei 1940 had gecapituleerd werd in het bezette gebied het complete Nederlandse bestuursapparaat gehandhaafd. Slechts van bovenaf zouden de Duitsers toezicht houden. Die bestuurlijke top – in het Duitse jargon: een *Aufsichtsverwaltung* – bestond uit een rijkscommissaris, Seyss Inquart en vier *Generalkommissare*. Eén van hen was Schmidt. Zijn positie was omschreven als *Zur besonderen Verwendung*. Hij moest dus speciale zaken behartigen.

Het was deze Schmidt, die al in de zomer van 1940 met de gedachte speelde om in Nederland één grote nationale liefdadigheidsorganisatie op te zetten naar het voorbeeld van het Duitse *Winterhilfswerk*. Die nieuwe organisatie zou dan in de plaats moeten komen van de vele instellingen, die zich in Nederland bezig hielden met sociale en maatschappelijke hulpverlening. Meestal waren die instellingen vrucht van particulier initiatief en vaak gingen ze uit van kerken of christelijke stichtingen. Met elkaar leverden ze een sprekend beeld van het typisch Nederlandse veelkleurige en 'verzuilde maatschappelijk middenveld'. De Duitse bezetter met zijn ideaal van 'gelijkschakeling' was dat

The image shows a handwritten letter in Dutch. At the top, it is addressed to 'Edelachtbare Heer.' (Honorable Sir). The text is written in cursive and reads: 'M. Edelachtbare heeft ons grotelijks verplicht door de rijke kending aan waardebonnen van Winterhulp.' (The Honorable Sir has most obligingly obliged us with the rich knowledge of value bonds of Winterhulp). The next line says: 'Opzame beloven wij M. Edelachtbare den steun onder geboden.' (We solemnly promise the Honorable Sir the support under the given). The letter is signed 'Moge C. B. Heer en M. van Kegenen.' (May C. B. Heer and M. van Kegenen). The final line reads: 'Het eerbaardige groeten en steeste hoogachtting en groten dank.' (The most honorable greetings and most respectful thanks). The date and location are given as 'Op M. Heer's. Overste. Wijk bij Duurstede. 20. Dec. 1940.' (On M. Heer's. Overste. Wijk bij Duurstede. 20. Dec. 1940).

Bedankbriefje van de moederoverste aan de burgemeester

versplinterde middenveld uiteraard een doorn in het oog.

Een NSB-instelling?

Schmidt besprak zijn idee met een van de leiders van de NSB, Rost van Tonningen. Naar hun mening zou de NSB een leidende rol moeten spelen in de nieuwe organisatie. Maar Seyss Inquart beseftte heel goed dat, wilde de bezetter de steun van het Nederlandse volk verwerven, een Nederlandse Winterhulp er zo Nederlands mogelijk uit moest zien en een neutraal karakter moest dragen. Daarom kondigde hij de instelling van de Winterhulp ook niet zelf aan, maar liet dat doen door de hoogste Nederlandse autoriteit van dat moment: Frederiks, de secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken. In een ambtelijk schrijven van diens hand werden de gemeentebesturen op 29 oktober 1940 in kennis gesteld van een decreet, dat de rijkscommissaris op 22 oktober 1940 had uitgevaardigd.

Het decreet van de rijkscommissaris begon met de mededeling dat door hem was opgericht: de 'Stichting Winterhulp Nederland'. De taak zou zijn: het verschaffen van hulp en ondersteuning aan behoeftige Nederlandse burgers zonder aanzien des persoons. De middelen zouden worden verkregen door giften van de Duitse autoriteiten; verder door collecten en via bijdragen in geld en goederen van Nederlandse staatsburgers en bedrijven en tenslotte door loterijen. Aan het hoofd van de organisatie kwam

een directeur generaal te staan, die rechtstreeks verantwoordelijk was aan de rijkscommissaris en die werd bijgestaan door een 'ereraad'; een soort comité van aanbeveling. Bij de leden van die 'ereraad' dacht de rijkscommissaris aan drie secretarissen generaal – waaronder Frederiks – en aan de commissarissen van de provincies. Het financiële toezicht kwam in handen van een commissie, bestaande uit 'vooraanstaande' Nederlanders. In principe moest de Winterhulp een organisatie worden van vrijwilligers en geen verkapte ambtelijke dienst. Tenslotte werd bepaald dat voortaan alleen de Winterhulp toestemming zou krijgen voor het houden van openbare inzamelingen. In de praktijk kwam dit dus neer op een collecteverbod en een monopoliepositie van de Winterhulp.

Een ingrijpend voorstel

De brief van Frederiks aan de gemeentebesturen, bevatte behalve de vermelding van Seyss Inquarts decreet, concrete voorstellen, hoogst waarschijnlijk afkomstig van Frederiks zelf, over de inrichting van de nieuwe organisatie. De secretaris-generaal verzocht de burgemeesters in hun gemeenten op te treden als plaatselijk directeur van de Winterhulp. De burgemeesters op hun beurt moesten de gemeenteontvangers vragen om als penningmeester te fungeren. Zij zouden worden bijgestaan door een 'werkgemeenschap' van 'sociaal voelende' personen, zoals predikanten, schoolhoofden, wijkzusters enz. Het gemeentehuis kon voorlopig dienst doen als plaatselijk bureau van de Winterhulp. Even later deelde Frederiks de provincie- en gemeentebesturen nog mee dat zij ambtenaren dienden vrij te maken voor het administratieve werk, dat de Winterhulp met zich mee bracht. Voorlopig zou dat voor rekening van de gemeenten komen. Behalve dat de gemeenten zo maar per brief werden opgezadeld met een extra takenpakket betekenden de voorstellen van Frederiks ook dat de Winterhulp in één klap een officiële positie kreeg in de meer dan duizend gemeenten, die Nederland toen nog telde. Het kan zijn dat Frederiks met de inschakeling van de gemeenten en meer specifiek van de burgemeesters hoopte de Winterhulp zoveel mogelijk uit Duitse handen te houden en uit die van de NSB. Dat zou dan passen in zijn politiek van 'vertragende gevechten'. Feit blijft evenwel dat door zijn voorstel heel het land te maken kreeg

met een door de Duitsers opgezette organisatie. De Winterhulp werd op die manier een van de eerste en belangrijkste confrontaties van het Nederlandse volk met een alomtegenwoordig Duits bezettingsregime.

Frederiks' voorstel om de Winterhulp te koppelen aan de gemeentelijke organisatie had nog een tweede gevolg. Alle verzekeringen over het zelfstandige, vrijwillige en niet – ambtelijke karakter van de Winterhulp ten spijt, werd de Winterhulp dus in de praktijk een semi-overheidsorganisatie. Voor de medewerkers – de burgemeesters in de eerste plaats – had dat ingrijpende consequenties. Zij waren immers als ambtenaren onderdeel van een ambtelijke hiërarchische organisatie. Ze hadden te maken met aanwijzingen van hun 'meerderen', de commissaris der provincie en de secretaris generaal, die ze niet straffeloos konden negeren. In dit specifieke geval betekende dit dat ze vaak aan hun commissaris verslag moesten uitbrengen over hun inspanningen in het kader van de acties van de Winterhulp. Een steeds weer gestelde vraag was bij voorbeeld of de burgemeester zelf had meegedaan met collecteren en welke regeling hij had getroffen ten aanzien van het gemeentepersoneel. Werd zo'n vraag niet of te laat beantwoord dan volgde een aanmaning. Vrij om al dan niet mee te doen waren de burgemeesters in geen geval.

Dit aspect is bij de naoorlogse zuiveringen nogal eens onderbelicht gebleven!

Het negatieve imago van de Winterhulp

Als er in studies over de bezettingstijd überhaupt enige aandacht wordt besteed aan de Winterhulp wordt nergens echt duidelijk gemaakt waaraan de Winterhulp zijn negatieve imago te danken heeft. Peter Romijn heeft in zijn *Burgemeesters in oorlogstijd* hierover opgemerkt: *dat naoorlogse herinneringen een negatief beeld van de Winterhulp hebben geschapen, maar dat zeker in het begin de burgemeesters actief aan de Winterhulp hebben meegewerkt.* (a.w.216 e.v.) Met als gevolg – voegen wij daar aan toe – dat na de oorlog veel bestuurders het ongemakkelijke gevoel kregen boter op hun hoofd te hebben. Toen bleek namelijk dat het meewerken met de Winterhulp als een bewijs werd gezien van een 'foute' instelling in de bezettingstijd. In ons gebied trof dat oordeel bij voorbeeld de burgemeester van Cothen en Langbroek; hij werd

Nederlandsche Volksdienst

Provincie: _____

Buurtschap: _____

Lidm. No.: _____

Inschrijvings-Verklaring.

(Met schrijfmachine of duidelijk met inkt invullen)

Hiermede verklaar ik toe te treden tot den Nederlandschen Volksdienst. De doeleinden van den Nederlandschen Volksdienst zal ik naar mijn beste vermogen ondersteunen. Ik verplicht mij tot betaling van f 1.— inschrijvingskosten, alsmede van een vaste maandelijksche bijdrage. (De minimum bijdrage is f 1.—).

1. Naam: _____	5. Ongehuwd/Gehuwd }
Weduwe/Weduwnaar }
2. Voornamen: _____	6. Woonplaats: _____
3. Geboren den _____
te _____	7. Straat en No. _____
4. Nationaliteit: _____	8. Beroep: _____

Z. O. Z.

Inschrijvingskosten . . . f 1.—

Maandelijksche bijdrage f _____, den _____ 19____
met ingang van _____

Wervingsbijdrage . . . f _____

Totaal . f _____

Persoonlijke handtekening _____

Aanmeldingsformulier voor de Nederlandse Volksdienst (2)

niet herbenoemd. In het proces tegen Piek stelde de procureur fiscaal zelfs dat Piek eigenlijk de doodstraf had verdiend. En de commissie, die na de oorlog over Frederiks' beleid moest oordelen, meende dat hij wel goede dingen had bereikt bij de Jodenvervolging [nota bene!], maar dat zijn propaganda voor de Winterhulp hem zwaar te verwijten viel.

Het spreekt vanzelf dat burgemeesters en andere bestuurders, gelet op dit oordeel van de 'zuiveraars', er weinig behoefte aan hadden om bij hun verdediging uitgebreid stil te staan bij hun rol in de Winterhulp. Liefst werd die zoveel mogelijk onder het tapijt geveegd. Dat zal

er toe hebben bijgedragen dat – als er later al iets over de Winterhulp werd opgemerkt – dat hoofdzakelijk in kritische en bagatelliserende zin gebeurde. alsof eigenlijk niemand er iets mee te maken had gehad of hooguit met grote tegenzin aan had meegedaan. Het zou mogelijk ook een verklaring kunnen zijn voor het feit dat in verschillende archieven maar heel weinig en in sommige – bij voorbeeld die van Houten, Odijk en Werkhoven – zelfs niets over de Winterhulp te vinden is.

Een ander gevolg is dat nauwelijks aandacht wordt gegeven aan wat we eerder de 'onderkant' noemden: het feit dat veel Nederlanders

(‘tallozen’ volgens L. de Jong) de aangeboden steun gretig accepteerden.

Voor het volk, door het volk

Piek, de pas benoemde directeur generaal van de Winterhulp, was voorheen onder meer als effectenmakelaar werkzaam geweest in Dordrecht. Hij had bedankt voor de NSB, maar sympathiseerde met het gedachtegoed van de bezetter. Al op 5 november 1940 richtte hij zich tot de burgemeesters en zette uiteen, hoe de organisatie er uit ging zien. In Den Haag zou het landelijke bureau komen met afdelingen voor propaganda, voorlichting, organisatie, financiën en statistiek enz. Iedere provincie zou een provinciaal bureau krijgen met een directeur en met dezelfde afdelingen als het bureau in Den Haag. Voor de plaatselijke werkzaamheden werd gerekend op de burgemeesters en gemeentebambtenaren. Piek nam graag aan dat alle burgemeesters er *een eer in zouden stellen persoonlijk leiding te geven aan het werk voor de Winterhulp*, dat verricht zou worden ten behoeve van het hele Nederlandse volk. Na een oproep om collectanten te werven voor de eerste landelijke collecte, eindigde Piek met de wens: *Moge dan ook mede door Uw medewerking de zinspreuk van de Winterhulp Nederland bewaarheid worden: voor het volk, door het volk.*

In een soort ‘beginselverklaring’ werd nog eens onderstreept dat de hulp, die de Winterhulp zou gaan bieden geen kwestie was van liefdadigheid maar van plicht. Iedere Nederlander diende zich persoonlijk verantwoordelijk te voelen.

Hoe reageerden de bestuurders?

Commissaris Van Karnebeek

De commissaris van Zuid-Holland, Van Karnebeek, liet er geen gras over groeien. Een dag na Piek's brief schreef hij zelf een warme aanbevelingsbrief aan de burgemeesters in zijn provincie. Volgens hem was de Winterhulp bedoeld als een manifestatie van nationale saamhorigheid ‘in dezen voor velen moeilijke tijd.’ Van de burgemeesters werd effectieve leiding, persoonlijke bemoeienis en belangstelling gevraagd onder meer bij het samenstellen van een werkgemeenschap, die de burgemeester moest bijstaan. In die werkgemeenschap zou – aldus Van Karnebeek – de plaatselijke gemeenschap ‘in zekeren zin op het gebied der

sociale voorziening haar weerspiegeling kunnen vinden’. Nog eens werd herhaald dat het hier een belangrijke sociale onderneming betrof ‘welke bestemd is uitsluitend aan landgenoten ten goede te komen’.

Van Karnebeek was als oud-minister van Buitenlandse Zaken en als minister van staat een van de meest gezaghebbende commissarissen. Als zo iemand bij de start van de Winterhulp zo’n warme aanbeveling deed uitgaan, mogen we gevoeglijk aannemen dat zijn collega-commissarissen – allen waren toegetreden tot de ‘ereraad’ – op dezelfde lijn zaten; in elk geval hun burgemeesters aanspoorden hun nieuwe taak met enthousiasme op te pakken.

Utrechtse burgemeesters

Wat betreft de Utrechtse burgemeesters – in het gebied van Lek en Kromme Rijn blijkt niets van enige reserve tegenover hun nieuwe rol, of het moest zijn het gerucht dat Winterhulp het ingezamelde geld zou doorsluizen naar de bezetter. De burgemeester van Bunnik achtte zich in elk geval verplicht om dergelijke praatjes met beslistheid tegen te spreken. Piek had hem, zo deelde hij in de raadsvergadering van 18 november 1940 mee, uitdrukkelijk verzekerd dat de opbrengsten van de collecten in Nederland besteed zouden worden.

In Schalkwijk en Tull en ‘t Waal was discussie ontstaan over de vraag of de Winterhulp de rooms katholieke en protestantse charitatieve instellingen niet terzijde zou schuiven. De burgemeester kreeg de verzekering dat zulks niet de bedoeling was. Maar in de staart van de brief, die dit bevestigde, school wel het venijn: *Indien u uwe organisatie ter zake ingeschakeld wenscht te houden dienen de jaarverslagen van die organisaties, de statuten en geschriften opgestuurd te worden aan de provinciale directeur van de Winterhulp.* De bedoeling was kennelijk om de drie instellingen voortaan onder de vlag van de Winterhulp te laten opereren en van hun zelfstandigheid te beroven. Maar desondanks werden de gevraagde gegevens prompt geleverd voor het rooms-katholiek armbestuur, de hervormde diaconie en de rooms-katholieke vrouwenbond.

En de burgemeester richtte een hartelijke aanbeveling aan de hoofden van de scholen. Omdat er gecollecteerd zou worden met speldjes, gewijd aan sprookjesfiguren werden de meesters en juffen aangespoord om speciaal

aandacht aan die sprookjes te besteden. Dat zou het geven alleen maar stimuleren.

De aanbeveling had weinig effect. In het begin van 1941 brachten de collecten maar 30 gulden op. terwijl er voor ruim 400 gulden aan ondersteuning was uitgekeerd. Voor de burgemeester aanleiding om nog eens op te roepen om mild te geven. 'Als Christen weet gij' – aldus de burgemeester – 'dat zelfs een uit liefde gegeven glas water zijn belooning niet zal missen'.

Waren er aanvankelijk 12 gezinnen opgegeven, die hulp nodig hadden, in 1942/1943 was in de beide gemeenten sprake van 33 gezinnen (in totaal 170 personen), die een uitkering kregen. Er werd voor 432 gulden uitgekeerd. De inzameling van gedragen kleding werd geen succes. Niemand gaf iets.

In Cothen beantwoordde de burgemeester Frederiks' brief van 29 oktober 1940 een week later met de mededeling dat hij zou optreden als plaatselijk leider en dat hij de gemeente ontvanger als penningmeester had ingeschakeld. Voor de 'werkgemeenschap', die hier 'Commissie Winterhulp Nederland' wordt genoemd, hadden vier inwoners een benoeming geaccepteerd. Er waren twee bedankjes.

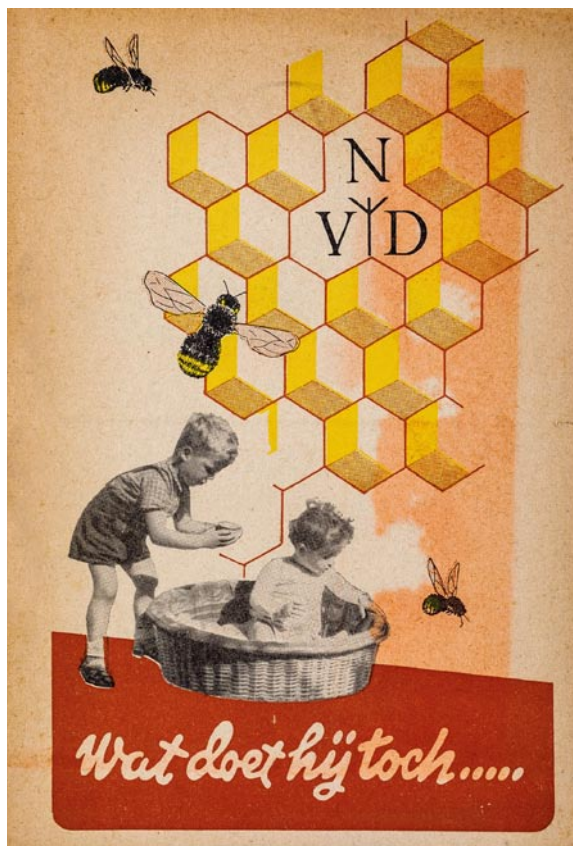
De burgemeester van Wijk bij Duurstede deed meer dan eens een dringend beroep op de inwoners van zijn gemeente om zich toch vooral op te geven als collectant. Bij de eerste collecte ging hij zelf de straat op. Maar later moest hij verschillende keren rapporteren dat bij gebrek aan collectanten een collecte niet was doorgegaan. Vandaar zijn dringende oproep in maart 1942 'Helpt deze laatste lijstencollecte goed te doen slagen'.

Vanuit Houten komen we niet meer te weten dan de mededeling van 13 november 1940 in de notulen van B. en W., 'dat de medewerking wordt georganiseerd'.

In Vianen treffen we naast afzeggingen om te collecteren – meestal is 'geen tijd' het excuus ook een hartverwarmende toezegging aan: *Het betaamt mij – aldus de collectant in spe – dankbaar te zijn dat ik, zij het op kleine schaal weer mee zal mogen arbeiden ten behoeve van mijne nooddruf-tige medelandgenooten.*

Valse profeten

De eerste collecten in november 1940 brachten in elk geval genoeg op om tot uitkeringen aan de behoeftigen te kunnen overgaan. De uitkeringen vonden plaats in de vorm van

Propaganda voor de Winterhulp

waardebonnen, waarmee levensmiddelen, kleding of brandstof konden worden verkregen. De burgemeesters werd verzocht om 'gelet op de stemming in hun gemeente... zoo spoedig mogelijk tot verdeeling over te gaan'. Dat zou de reputatie van de Winterhulp alleen maar ten goede komen. Een tweede collecte zou in december plaats vinden en dan zouden de speldjes met sprookjesfiguren worden uitgedeeld. Om bekendheid te geven aan deze 'helaas eenigermate in de vergetelheid geraakte sprookjes'.

De burgemeesters werden in een brief van 18 december 1940 door het hoofd van de afdeling propaganda bedankt voor de 'voorbeeldige wijze waarop zij het leeuwendeel der uitvoering op zich hadden genomen'.

De tweede collecte bracht minder op dan de eerste en wellicht is dat samen met de kennelijk in het land opduikende kritiek voor Piek aanleiding geweest om in zijn nieuwjaarsrede op 9 januari 1941 hard van leer te trekken.

Propaganda voor de Winterhulp

Na alle medewerkers bedankt te hebben voor hun aandeel in het prachtige sociale werk – een ereplicht van het hele volk – constateerde hij dat een belangrijk deel van het Nederlandse volk nog geen begrip toonde voor de idealen van de Winterhulp. Hij weet dat aan de verachtelijke propaganda van onverantwoordelijke lieden en de influisteringen van ‘valse profeten’. ‘God geve dat het [volk] begrip zal toonen voor wat groot en goed is’. Piek kondigde een ‘verbeten strijd’ aan voor de eer der natie tegen ‘misleiden, onverstandigen, onwilligen, en moedwillige misleiders’.

We mogen aannemen, dat veel behoeftigen zich niet veel aantrokken van dit soort ‘princiële’ discussies en zich massaal meldden voor een bijdrage. De verzoeken om hulp spreken wat dat betreft een duidelijke taal.

Verzoeken om hulp in Wijk bij Duurstede...

Iemand schrijft:

Aan den Hoog Weledele Heer Burgemeester Van Der Ven met deze wil ik u ten hoogste danken voor de gift die ik heb gehad van de Winterhulp en als er een keer gegeven word hoop ik alsteblijf alsdat uw weer om denken zal ik kan het goed gebruike met 4 kindere en me man is al van januari zonder werk dus die paar centen steun zet je in zoan dure tijd niet veel mee uit...dus hoop ik alsdat uw me deze keer ook niet zult vergeten...dus hoop ik dat u me met de laatste gift zult bedenken.

Een ander schrijft:

Daar ik met mij vrouw al anderhalf jaar gedoktert heb en nog steeds de Dokter over de vloer heb en het hoofdzakelijk dikwijls er voor 11 man staat te verdienen ben ik aan ondergoed en dekking reuze arm geworden en ziet geen kans dit weer in te halen hoop ik dat de Winterhulp mij daarin zal helpen.

Weer een ander:

Daar ik U verzoek om wat steun van Winterhulp. Daar wij met ons zevenzijn, en wij om kleeen verlegen zijn en mijn kinderen vooral daar is het erger voor, zelfs slaat men zich er door, en ik niet in staat ben om er één stukje kleeen, er van dit kleine loontje te koopen. Vraag ik s.v.p. om eenige hulp van U. Vorig jaar was mijninkomen beter, toen kreeg ik van Winterhulp en nu het juist minder is krijg ik niets. Terwijl er andere zijn met goed in komen en minder kinderen en krijgen f20 en 15 gulden aan waardebbonnen. De briefschrijver vermoedt dat die oneerlijke verdeling wel eens te maken kan hebben met tot welke kerk iemand behoort en vervolgt dan: Men moet allemaal voor eene God verschijnen of je rijk of arm ben. Katholiek of Protestant. Maar het is niet plezierig dat men van iemand met twee kinderen hooren moet ik heb twintig gulden van Winterhulp gekregen en een moeder met 5 kinderen niets en zoo zijn er meer....

Het zijn enkele willekeurige voorbeelden uit de grote hoeveelheid aanvragen, vaak gesteld in een aandoenlijk Nederlands en dito handschrift, maar stuk voor stuk bewijzen van de schreeuwende armoede, vooral in de grote gezinnen. In januari 1941 geeft de gemeente Wijk bij Duurstede op, dat er 539 ‘behoeftigen’ zijn. In die winter wordt in Wijk in totaal voor 1450 gulden aan waardebbonnen verstrekt. Op de aanvragen uit 1942 komen we later terug.

En in andere gemeenten...

In Langbroek komen we soortgelijke verzoeken om hulp tegen. Iemand vraagt om een wollen deken. Een ander om een overjas en een stel ondergoed. In volgende brieven lezen we: *verzoek ik beleaf om hulp voor kleding...van beddelaken en dekens en onderkleer voor ons allemaal...ik heb heel noodig beddegoed voor mij twee kinderen'.. voor kleding ...schoenen en deekens..*

In januari 1941 komen in Langbroek 26 gezinnen in aanmerking voor hulp. In totaal 89 personen.

In Tull en 't Waal is het beeld niet wezenlijk anders. In Cothen komen we voor september 1941 het aantal van 69 gesteunden tegen. Het is dus geen vraag of de Winterhulp in een behoefte voorzorg. Dat betekende overigens wel dat er veel geld moest worden opgehaald.

Collecten

De ambities waren niet gering. Er zou binnen zes maanden maar liefst 12 keer gecollecteerd worden. Vanaf november steeds twee keer per maand: één keer huis aan huis, soms met lijsten. Daarnaast nog een straatcollecte. Uiteraard kwam die veelheid van collecten pal achter elkaar de opbrengsten niet ten goede en het werd steeds moeilijker om collectanten te vinden. Het wemelt dan ook van aansporingen aan de burgemeesters, vaak afkomstig van de commissaris der provincie, om zelf de straat op te gaan; om het gemeentepersoneel in te schakelen of brandweer en politie. Speciale thema's zoals aandacht voor het verkeer of een week van de jeugd moesten de animo om te collecteren verhogen. Maar de klachten van diverse burgemeesters over 'collectemoetheid' spreken in dit opzicht voor zich. In oktober 1941 vraagt de commissaris der provincie de burgemeesters nog eens nadrukkelijk alles te doen om de collecten te doen slagen.

In maart 1942 blijkt het provinciaal bureau ook weet te hebben van de collectemoetheid. De provinciaal directeur schrijft aan de burgemeesters dat ze moeten streven naar een verdubbeling van het aantal collectanten om zodoende de druk wat te verlichten. Tegelijk wordt in een rondschriften nog eens gewezen op de nood in de grote steden. De behoeftige landgenoten zijn niet geholpen met 'lasterpraatjes' en evenmin met een 'fooi'.

Dank zij bewaarde lijsten krijgen we een beeld

WINTERHULP NEDERLAND

COLLECTE-BERICHT

De Plaatselijke Directeur der WINTERHULP NEDERLAND te Wijk bij Duurstede, deelt U mede, dat de juist beëindigde collecte van 5/6 Decemb. 1941 als definitief resultaat gaf:

Voor LIJSTCOLLECTE	f <u>36.25</u>
Voor STRAATCOLLECTE	f
Voor HUISCOLLECTE	f
	f <u>36.25</u>

Aan GIFTEN (Geldschenkingen) werd door mij ontvangen van: (volledig adres)

.....

f nihil

f 36.25

Af: Kosten uitsluitend voor de collecten gemaakt, welke van te voren door den Prov. Dir. te Utrecht werden goedgekeurd (per begroting) . . . f

TOTAAL . . . f 36.25

Bovenvermeld totaal-bedrag werd op Uwe Postrekening no. 395700 of op Uwe rekening bij de Twentsche-Bank te UTRECHT gestort.

Wijk bij Duurstede, den 6 Decemb. 1941

De Plaatselijke Directeur: *[Handtekening]*

Wij bericht direct na het beëindigen der collecte aan den Provinciaal Directeur Wijk aan 90 - Utrecht, inzenden.

K 2349

Afrekening van de collecte op 5 en 6 december 1941

van de gemiddelde bijdragen. In de meeste gevallen bedroeg die niet meer dan 10 cent of hooguit een kwartje. Als de dominee en de dokter iets gaven bleef dat meestal bij één gulden.

Lijstencollecten en opbrengsten

Dank zij het collecteren met van te voren ingevulde lijsten viel gemakkelijk na te gaan wie wel en wie niet gaf. In Langbroek hielden in maart 1941 gevers en niet-gevers elkaar nog in evenwicht: 151 tegen 158. Bij de boeren was het aantal gevers groter dan bij de 'burgers'. In mei 1941 blijkt dat van de 'beter gesitueerden' 6 wel en 3 niet gaven. Tot die beter gesitueerden behoorden in elk geval de graaf Van Lijnden van Sandenburg en de gemeentesecretaris. Hen komen we herhaaldelijk tegen op de lijsten met een bijdrage van niet minder dan 10 gulden. Was de eerste lijstencollecte een redelijk

succes met een opbrengst van ruim 82 gulden, in de winter van 1942/43 was dat terug gelopen tot 25 gulden en in maart werd een dieptepunt bereikt met een opbrengst van 5 gulden.

Het aantal uitkeringsgerechtigden in Langbroek schommelde in 1942 om de 70. Waar zij om verlegen zaten werd al duidelijk uit de hierboven geciteerde briefjes.

Het feit dat in 1943 werd verboden om de opbrengsten van de collecten te publiceren doet vermoeden dat de resultaten van de collecten niet meevielen. Wat uit de archieven zichtbaar wordt levert een wisselend beeld op. In Cothen wordt bij voorbeeld begin oktober 1943 niet meer opgehaald dan 5 gulden en 67 cent. In november van dat zelfde jaar was dat 16 gulden en 70 cent. Collecteerden de plaatselijke veldwachter en de marechaussee dan stegen de opbrengsten nogal eens. Dat zelfde gold als de burgemeester zelf de straat op ging. De burgemeester van Cothen had overigens in 1941 laten weten dat hij daar geen tijd voor had. Datzelfde had de burgemeester van Wijk ook al in 1941 meegedeeld, nadat hij in 1940 wel actief aan het collectewerk had deelgenomen. Ook van de gemeenteambtenaren had niemand meer willen collecteren.

In 1943 blijkt de offerbereidheid in Wijk bij Duurstede nog redelijk stabiel te zijn. Bij de eerste lijstencollecte van dat jaar werd ruim 141 gulden opgehaald. In oktober van datzelfde jaar nog eens 147 gulden en de straatcollecte in 1944 leverde ruim 79 gulden op. Uit de statistische gegevens blijkt dat 60 procent van de bevolking bij lijstencollecten niets gaf. Politie, brandweer en marechaussee wilden niet collecteren en de oproep aan het gemeentepersoneel in september 1942 om een 'loonoffer' van een half procent te brengen (of een heel procent voor het hoger personeel) leverde niets op. Uit Friesland kwam de suggestie om leveranciers, die niets gaven aan de Winterhulp voortaan uit te sluiten van levering aan de gemeenten. Burgemeester Van der Ven tekende op 21 november 1941 bezwaar aan tegen dit plan. Sancties op het niet-geven achtte hij principieel onjuist. Vrijwilligheid moest volgens hem de basis blijven.

In Bunnik had een collecte in 1940 voor het Grebbecomité 1088 gulden opgebracht, maar een collecte voor de Winterhulp kwam niet verder dan 17 gulden. De (NSB)commissaris van de provincie Müller schreef dan ook op 1 oktober 1941 dat hij een persoonlijke inzet van

de burgemeester bij het collecteren noodzakelijk achtte. En of de burgemeester maar verslag wilde doen over de regeling, die hij had getroffen.

Vrijwilligheid en bureaucratie

Wat de animo voor bij de gemeentebesturen ook geen goed deed was de administratieve rompslomp, waarmee de collecten gepaard gingen. Naast de opbrengsten moesten de burgemeesters bij iedere collecte ook nog een 'stemmingsbeeld' doorgeven. En behalve dat stemmingsbeeld diende de gemeente statistische informatie te leveren; hoeveel collectanten nodig waren en hoeveel ze er hadden kunnen rekruteren; hoeveel 'behoefte' de gemeente telde; wat het gemiddelde inkomen was en of de gemeenteambtenaren hadden meegedaan aan de laatste collecte enz. enz. De vraag om al dit soort van rapportages te leveren, iedere keer maar weer, resulteerde in een voortdurende reeks van aanmaningen over te laat doorgegeven of helemaal niet ingeleverde verslagen. En al deze zaken kwamen, samen met de beoordeling van de aanvragen om bijstand, uiteindelijk neer op enkele ambtenaren binnen de doorgaans kleine secretarieën. Want de richtlijn dat het werk door vrijwilligers zou moeten worden verricht bleek een volslagen illusie. Uiteindelijk ging Frederiks er mee akkoord dat de gemeenten de kosten voor extra ambtelijke hulp ten laste van hun begroting lieten komen. De Utrechtse commissaris der provincie gaf dit aan de burgemeesters door met de uitdrukkelijke restrictie dat het om een voorlopige maatregel ging en als een uitzondering moest worden gezien.

Maar ook voor het seizoen '41-'42 moest de directeur generaal constateren dat 'de gunstige verwachtingen ten spijt, de inzet van vrijwillige krachten nog niet overal in den lande zoover is gevorderd, dat de administratie van den plaatselijken arbeid daarop geheel kan drijven'. De bureaucratie dijde intussen steeds verder uit. Behalve voor het invullen van de lijsten voor de deurcollecten moest gezorgd worden voor de indeling in buurtschappen, wijken en blokken waarvoor dan vervolgens nog weer hoofden gevonden dienden te worden. Als op 9 augustus 1941 de burgemeester van Wijk bij Duurstede ook nog het verzoek krijgt om een 'scholingsleider' aan te stellen, die de collectanten in 4 of 5 bijeenkomsten 'begrip voor de

Kwitantie van de bijdrage van de burgemeester aan Cothen aan de Winterhulp

Winterhulp' moet bijbrengen is de maat vol. De burgemeester antwoordt dat het al moeilijk genoeg is om collectanten te vinden, laat staan mensen, die ook nog eens 4 of 5 scholingsavonden willen bijwonen.

In februari 1943 lanceert de provinciale directie het plan om in Wijk een propaganda bijeenkomst te houden. Een maand later komt het plan om de onderlinge band te versterken door het houden van 'kameraadschapsavonden'. In al dit soort bijeenkomsten werd van de burgemeester een openingswoord verwacht en er werd op gerekend dat er geen kosten werden gemaakt...

Dan waren er de herhaalde oproepen om mee te doen aan een vormingscursus in Vught. De provinciale directeur klaagt: *het spijt mij te moeten constateeren dat men deze oproepen voor kennisgeving aanneemt; meestal niet eens antwoordt...* De bureaucratische druk werd bepaald niet minder toen medio 1941 naast de Winterhulp de Nederlandsche Volksdienst in het leven werd geroepen. Was de Winterhulp bedoeld om geld in te zamelen en in de vorm van waardebonnen uit te delen aan behoeftigen; de Nederlandse Volksdienst zou zich bezig houden met daadwerkelijke hulp aan diezelfde behoeftigen.

De Nederlandsche Volksdienst

Tussen de Winterhulp en de Nederlandsche Volksdienst kwam een personele unie tot stand.

Piek werd van de nieuwe organisatie landelijk leider en de burgemeesters werden als 'buurtschapshoofd' ook hier met de leiding belast. Maar anders dan bij de Winterhulp kreeg de Nederlandsche Volksdienst leden, die contributie betaalden; althans dat was de bedoeling. De administratie van leden, adspirant-leden, voorlopige leden en kandidaten, die gewonnen moesten worden, werd bijgehouden in een indrukwekkende cartotheek met kaarten in vier kleuren en speciale ruiters op de kaarten. Ook dat gebeurde op de gemeentehuizen. Aanvankelijk moest zelfs wekelijks (!) gerapporteerd worden over de aanwas van het ledental. De noodzaak van de oprichting van nog weer een nieuwe organisatie heette een gevolg te zijn van het feit, dat het praktische werk van de Winterhulp 'verre was uitgegroeid boven datgene wat het bedoelde te zijn'. De NVD zou de zorg op zich nemen 'Voor Moeder en Kind' immers 'de toekomst van een volk...Hen te verzorgen is immers de groote en mooie taak van den Nederlandschen Volksdienst'. In een volgend pamflet werd het doel van de N.V.D. omschreven als 'instandhouding van het gezin als bron van de volkskracht'. In een volgend pamflet werd nog eens duidelijk gemaakt dat de NVD zich richtte tot 'allen zonder eenig onderscheid'. Het ging om de hulp van 'mensch tot mensch op een waarachtig Christelijke grondslag'. De ledenwerving zou krachtig ter hand genomen moeten worden; maandelijks zouden

WINTERHULP NEDERLAND

Geeft niet alleen

Offert ook werkelijk

WINTERHULP NEDERLAND

*Brengt vreugde in het leven
Uwer landgenooten!*

Folders van de Nederlandsche Volksdienst

maar liefst 1500 mensen moeten worden aangezocht om lid te worden en de resultaten van die 'zoekacties' dienden te worden gerapporteerd. Uit Cothen weten we dat daar niemand zich had opgegeven.

Nogmaals: de beeldvorming

In een terugblik op de voorbije periode van mei 1941 constateerde Piek dat de Winterhulp in de moeilijke strijd om het vertrouwen van het Nederlandse volk te winnen 'in het algemeen was geslaagd'. 'Er heerscht', zo ging hij verder, speciaal bij de gezinnen, waar de man werkloos was geworden 'een groote, zeer groote nood... en de ondersteuning der Stichting heeft die zoodanig verzacht dat nieuwe levensmoed en herlevend onderling vertrouwen werden gewekt'. Of dat laatste waar was mag betwijfeld worden, maar vast staat dat de Winterhulp in de strenge winter van '40-'41 vele inwoners te hulp was geschoten.

Mede daarom mogen we rustig aannemen, dat de Winterhulp zeker in de beginperiode niet zo impopulair was als de latere beeldvorming wil suggereren. Het is waarschijnlijk eerder aan de overvloed van collecten (maar liefst 12 achter elkaar) te wijten dat de goedgeefsheid van het publiek gaandeweg ineen schrompelde. Terwijl de uitgeoefende druk op de bestuurders en de steeds maar uitdijende bureaucratie hun aanvankelijke bereidheid om mee te doen geen goed heeft gedaan.

Een belangrijk minpunt was verder dat naarmate er meer NSB-burgemeesters benoemd werden, de Winterhulp meer en meer onder invloed van de NSB kwam te staan. Het was het paradoxale gevolg van Frederiks' opzet om de

Winterhulp te koppelen aan de gemeenten. Hij had daarmee de organisatie uit handen van de NSB willen houden, maar nu gebeurde via de gemeenten juist het omgekeerde!

Zo was Piek's opvolger, Van Vloten, een notoire NSB'er, die er bij voorbeeld geen bezwaar tegen had dat in (NSB) uniform gecollecteerd werd. Voor collecten werd bovendien van tijd tot tijd de jongerenorganisatie van de NSB, de 'Jeugdstorm' ingeschakeld. Dat zo iets de acceptatie van de Winterhulp niet ten goede kwam spreekt voor zich.

1942 in Wijk bij Duurstede

Maar het blijft een feit dat ondanks die ontwikkelingen bij de Winterhulp inwoners van de streek van Kromme Rijn en Lek op grote schaal om hulp bleven vragen. De aanvragen om een bijdrage in Wijk bij Duurstede in het jaar 1942 bevestigen die indruk. Ze leveren opnieuw een schokkend beeld op van hardnekkige en blijvende armoede in de merendeels grote gezinnen, waar 9 of 10 kinderen geen uitzondering waren. In 1942 vroegen ruim 120 gezinshoofden om hulp. Stellen we de gemiddelde gezinsgrootte (aan de lage kant) op 6 personen dan ging het in 1942 dus om ongeveer 700 inwoners van Wijk, voor wie een beroep werd gedaan op de Winterhulp. De verzoeken om een bijdrage spreken voor zich. Een paar citaten: *Mijn heer daar ik nog nooit niets van de winterhulp heeft gehad zoude ik eens willen vragen als er weer wat wordt gegeven, of ik alstublieft er ook niet voor in aanmerking kom want ik heeft ook dringend hulp noodig*

Een ander schrijft:

Weledele Heer Burgemeester. Zeer gaarne zou ik in aanmerking wensche te kome voor een kleinigheid

van de winterhulp ons gezin bestaat uit acht persone en daar ik den heele winter geen cent verdient heb en de jongens ook niet zie ik geen kans om voor ons wat om of aan te krijgen dus zou mij een kleine gave zeer ten goed komen bij voorbaat mijne dank na beleefde groete

Een volgend citaat:

Mijn Heer De Burgemeester Ik wou eens vragen of ik ook niet in aanmerking kom voor de winterhulp want ik ben ook al 7 weken ziek geweest en heb in die 7 week ook haast geen inkomen gehad en heb ook een huishouwe van 5 man en moet voor de kinderen ook wat koopen en kan het niet Dus Mijn Heer de Burgemeester wou ik eens vragen of ik ook wat van de Winterhulp krijg want ik heb het groot van noode.

Net als in 1941 is er ook in 1942 kritiek op een mogelijke oneerlijke verdeling van de steun.

Een moeder klaagt:

Mijnheer de Burgemeester Beleef vraag ik uw of dat wij ook niet in aanmerking komen voor winterhulp daar wij vernomen hebben dat er zooveel gedeelt is aan menschen die een stuk meer verdienen hebben als mijn man ik heb weliswaar maar 1 kind maar mijn man is ook al 3 weken werkloos geweest en uw weet dat iemand met 1 kind voor hoog aangekeken wordt hoewel dat ze schoolgeld en belasting zwaar moeten betalen

Slot: het beeld van de 'onderkant'

Op de aanvraagformulieren voor een bijdrage moest onder meer worden ingevuld tot welk kerkgenootschap het gezin van de aanvrager behoorde. Meer dan de helft van de aanvragers geeft op rooms katholiek te zijn (niet zelden gespeld als 'catieliek'). Het andere deel meldt zich als Nederlands hervormd. Als de kerkelijke leiders verboden of afgeraden zouden hebben om zich met de Winterhulp in te laten dan hebben de mensen zich daar kennelijk niets van aangetrokken. Dat laatste blijkt ook in Vianen waar de hervormde en gereformeerde diaconieën en het rooms-katholiek armbestuur zitting namen in de 'werkgemeenschap'.

Op de formulieren moest verder nauwkeurig worden opgegeven waaraan men behoefte had. Altijd waren het elementaire dingen zoals brandstof, eten, kleren, dekens of om een bedje voor kinderen, die tot nu toe op een zak sliepen. De Winterhulp was dus voor velen een – weliswaar bescheiden – maar toch zeer

welkome tegemoetkoming in een toestand van erbarmelijk gebrek, waarop vooroorlogse regeringen geen antwoord hadden weten te geven. Een andere vraag op het aanvraagformulier luidde of er leden van het gezin waren, die verdiensten inbrachten. Vrijwel altijd blijkt iedereen, die zou kunnen werken, werkloos te zijn. Dat maakt het werken voor de Duitsers iets begrijpelijker. Wie zo gelukkig was om werk te krijgen vond dat bij voorbeeld op Soesterberg of bij het bouwen van bunkers langs de kust.

Als we aannemen dat het aantal inwoners van Wijk bij Duurstede in het begin van de jaren '40 schommelde om de 3400, dan heeft maar liefst ruim 20 procent van de bevolking een beroep gedaan op de Winterhulp. De voorstelling over een bevolking, die niets moest hebben van de Winterhulp gaat dan misschien op voor de 'hogere' lagen, maar niet voor de armen. Vianen heeft net als Wijk bij Duurstede de aanvragen bewaard en het beeld is daar niet wezenlijk anders. Dat zal ongetwijfeld ook gelden voor de andere gemeenten langs Kromme Rijn en Lek.

Er is kortom reden genoeg om een genuanceerder beeld te schetsen dan wat voortleeft in de 'herinnering'. En zeker geen hard oordeel te vellen over de burgemeesters, die aan de Winterhulp meewerkten.

Geraadpleegde bronnen en literatuur

- Regionaal Archief Zuid-Utrecht
Archief Bunnik. Toegang 206; inv.nr 2455
Archief Buurtschap Vianen. Toegang 426; inv.nrs 1-17
Archief Cothen. Toegang 28; inv.nr 623
Archief Langbroek. Toegang 8; inv.nrs 1016-1017
Archief Schalkwijk. Toegang 111; inv.nr 1382
Archief Tull en 't Waal. Toegang 113; inv.nr 823
Archief Wijk bij Duurstede. Toegang 4; inv.nrs 3153-3156
- Have, W. ten, 1940 *Verwarring en aanpassing*, Spectrum/Niod, 2015
- Heijden, C. van der, *Grijs Verleden*, z.j.
- Jong, L. de, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*; delen 4, 5, 6, Den Haag, 1969.
- Romijn, P., *Burgemeesters in oorlogstijd*, Amsterdam, 2006/2012.
- Slaa, R. te, 1941 *Het masker valt*, Spectrum/Niod, 2016.

Iets te vieren vergaderen trainen *of* trouwen?

Neem contact op met uw
gastheer Otto Wttewaall:
06-44217384
www.landgoedwickenburgh.nl
info@landgoedwickenburgh.nl

Op 1 km. afstand van de Rondweg van Houten, bij 't Goy, ligt sfeervol Landgoed Wickenburgh. De ideale plek om uw verjaardag, jubileum, huwelijk, receptie, examen of 'zomaar' iets te vieren.

Wilt u vergaderen in een inspirerende omgeving?

Zoekt u een locatie waar u ongestoord een training kunt geven? U vindt alle rust, ruimte en gastvrijheid op Landgoed Wickenburgh, een historische plek in het groene hart van Nederland.

Het landgoed biedt u alle privacy die u wenst, u bent altijd de enige gast met uw activiteit.

Wij kunnen tot 50 gasten ontvangen met een borrel, high tea, lunch of buffet.

Landgoed Wickenburgh
Wickenburghseweg 17
3997 MT 't Goy

Vakantiehuis in Auvergne

Gelegen op eigen terrein in het Parc National des Volcans d'Auvergne op 1100 meter hoogte. Een prachtige ruige omgeving die uitnodigt om te verkennen.

- 850 kilometer langeafstandswandelpaden
- Watervallen, rivieren (o.a. de Dordogne) en meren
- Het mooiste vulkaanlandschap van Europa
- Een geweldige flora en bio-diversiteit
- Historisch modern ingericht gebouw
- Adembenemend uitzicht

Te huur **vanaf** € 495,- per week (5 personen)

Meer informatie: www.vakantiehuisinauvergne.com
of via telefoonnummer: 0031 (0) 6 534 534 44

Historische reeks Kromme-Rijgebied

3 L.M.J. de Keijzer

De kerk van Herlulf als middelpunt van het Oude Dorp Houten, Prijs: € 8,90

5 P.M. Heijmink Liesert

'n Haonderik vol ruggemeters, Prijs: € 6,80

6 J.C. Kort

Repertorium op de lenen van Gaasbeek, Prijs: € 15,00

7 Ad van Bommel en Kees Vernooij

Acht eeuwen katholiek Cothen en honderd jaar H.H. Petrus en Pauluskerk, Prijs: € 15,00

8 C. van Schaik

Overlangbroek op de kaart gezet, Prijs: € 25,00

9 A.A.B. van Bommel

De Lekdijk van Amerongen naar Vreeswijk, Prijs: € 29,00

12 W. Thoomes

Leven met de Lekdijk De boerengemeenschappen Tull en 't Waal in de 17de en 18de eeuw, Prijs: € 12,50

13 Ad van Bommel

Het Delliusfonds (1740-2012). De nalatenschap van predikanten in Cothen, New York, Halsteren en Culemborg, Prijs: € 14,95

15 Wim van Amerongen

Het buiten van Wijk Prijs: € 19,95

16 A.A.B. van Bommel,

J.C.M. Cox, L. van der tuuk, K. van Vliet, H.L.P. Leeuwenberg

De Stadsrechten van Rhenen, Wijk bij Duurstede en Vianen
Zie symposium hierover in november 2016,
Prijs: € 7,50, bestellen
www.tussenrijnenlek.nl

17 Wim van Amerongen

Mijn stad aan het water
Prijs: € 19,95 (voor leden van Tussen Rijn en Lek € 17,45), bestellen
www.tussenrijnenlek.nl

De delen 1, 2, 4, 10, 11, 14 en 18 zijn uitverkocht.

Deel 6, 8 en 9 zijn te koop bij Uitgeverij Verloren te Hilversum (035-6859856) of in de boekhandel en deel 7 via www.petrusenpauluscothen.nl
Deel 3, 5, 12, 13 en 15 zijn te bestellen bij het secretariaat van de Historische Kring (030-6562057) of het redactie-secretariaat (0343-595516) en door storting van het bedrag op rek. nr. 3298.07.498 t.n.v. de Historische Kring 'Tussen Rijn en Lek' o.v.v. 'publicatie'.
Historische Reeks(en) verkrijgbaar via het Regionaal Archief Zuid-Utrecht (RAZU) en enkele boekwinkels in Wijk bij Duurstede.

